

Dr. sc. Darko DUKOVSKI

HRVATSKO PROLJEĆE U ISTRI: SUKOB HRVATSKIH I TALIJANSKIH REFORMSKO-NACIONALNIH KONCEPCIJA 1970.-1972.¹

UDK:

323. 1 (497. 5-3 Istra) "1970/1972"

UDC:

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

Ključne riječi: Hrvatsko proljeće, Istra, 1970. -1972.

Razdoblje tzv. Hrvatskoga proljeća (1967. -1972.) u Istri i Rijeci po mnogo čemu je drukčije od događaja i procesa u ostalim krajevima Hrvatske. Razloge treba tražiti u specifičnoj povijesti ovih krajeva, narodnosnoj strukturi, kulturi, gospodarstvu, mentalitetu napose. Međunacionalni sukobi i nesporazumi u razdoblju intenzivnih procesa nacionalnih integracija nisu toliko vezani uz nerazumijevanje Hrvata i Srba (ova područja nemaju povijesnu podlogu takvoga sukoba) koliko uz zategnute odnose vodstava krovnih nacionalnih kulturnih organizacija koje su predvodile procese integracije: Matice hrvatske i Čakavskog sabora s jedne i Talijanske unije za Istru i Rijeku s druge strane.

Sukob je tinjao još od 1969., a eskalirao u ljeto i jesen 1971. godine. Sve se odvijalo na razini jezika i kulture. Glavno pitanje oko kojega se razvila bogata diskusija (putem tiska i časopisa) bila je dvojezičnost Istre i Rijeke. Dok je vodstvo Unije vjerovalo da se prava ravnopravnost Talijana i Hrvata može ostvariti samo integralnim bilingvizmom cijele istarsko - riječke regije, bez obzira na nacionalni sastav područja, hrvatski su intelektualci oko Matice i Čakavskog sabora podržavali bilingvizam tamo gdje je on logičan - u nacionalno miješanim mjestima - ali ne i tamo gdje živi isključivo hrvatsko stanovništvo. Posebice ne na način političkoga diktata kako je to bio slučaj u Žminju i Kanfanaru.

Naravno, vodstvo Unije prozivalo je hrvatske intelektualce u matičnim ograncima i Čakavskom saboru (posebice Zvanu Črnju) za nacionalizam na isti način kao što su

¹ Ovaj članak, pripremljen za tisak u Zborniku, dijelom je objavljen u knjizi *Istra i Rijeka u Hrvatskom proljeću* (Zagreb: Alinea, 2007.). Knjiga je nastala kao rezultat istraživanja na projektu: *Istra i Rijeka u Hrvatskome proljeću 1971. – 1972. godine* (proširenom i na razdoblje 1967. – 1970.) koji se provodio na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci i uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske u razdoblju od 2003. do 2006. godine. Uz autora, kao voditelja projekta, njegovu su ostvarenju pripomogli suradnici na projektu: mr. sc. Boris Domagoj Biletić, književnik i ravnatelj Gradske knjižnice u Rovinju, te mr. sc. Andrea Roknić, asistentica i znanstvena novakinja na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci.

hrvatski intelektualci vodstvo Unije prozivali za iredentu i nacionalizam.

Naposljetku, i jedna i druga organizacija htjele su izaći iz okvira SSRN-a, što znači iz okvira kontrolirane politike SKH, a to je već bila pogreška koja se skuplje plaćala.

Povijest *Hrvatskoga proljeća* je "živa" povijest, ne samo po onima i kroz one koji su aktivno ili pasivno sudjelovali u tim burnim i prijelomnim događajima, nego, nadasve i zbog posljedica tih događaja.

Razdoblje *Hrvatskoga proljeća* još nije u potpunosti znanstveno istraženo (što je i razumljivo s obzirom na povijesnu distancu, složenost procesa i još žive sudionike, uvriježene predrasude, emocije i sl.), pa stoga postoji ne samo problem njegove periodizacije nego i njegova sadržaja i suštine. Sve ono što je dosad napisano i objavljeno o *Hrvatskome proljeću* govori u prilog zaključku kako među znanstvenicima, ali i među suvremenima i sudionicima tih povijesnih procesa, ne postoji konsenzus o tome što je ustvari *Hrvatsko proljeće* i koliko ono traje.²

- 2 Berislav Jandrić (2002.) *Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.* Časopis za suvremenu povijest (ČSP), 1: 7-40.; Isti (1999.) *Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika.* Povijesni prilozi, 18: 325-371.; Isti (2001.) *Sveučilišni nastavnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu u obrani sastavljača i potpisnika Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika.* U: *Dijalog povjesničara – historičara (DPI)*, 4: 393-411.; Isti (2003.) *Stajališta hrvatske političke emigracije o Hrvatskome proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu Hrvatskoj Reviji.* ČSP, 2: 431-461.; Isti (2004.) *Hrvatska politička emigracija (prema prilogima iz Hrvatske revije) o zbivanjima u Hrvatskoj tijekom 1971. /1972. godine.* U: *DPI*, 8: 261-278.; Isti (2002.) *Studentske demonstracije od 3. do 11. lipnja 1968. i stavovi članova Saveza komunista Hrvatske Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tome.* U: *DPI*, 5: 391-408.; Isti (2003.) *Uloga Matice hrvatske u događajima 1971. godine.* U: *DPI*, 7: 415-433.; Isti (2003.) *Sudjelovanje sveučilištaraca u hrvatskom nacionalnom pokretu (1971.).* U: *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević.* Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 481-496.; Isti (2003.) *Progon rukovodstva Matice hrvatske nakon sloma Hrvatskoga proljeća.* U: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, 370-382.; Isti (2005.) *Represivne mjere komunističkog režima prema hrvatskoj političkoj oporbi 1945.-1975. godine: Najznačajniji politički procesi.* U: *DPI*, 9: 321-340.; Hrvoje Klasić (2006.) *Hrvatsko proljeće u Sisku.* Zagreb: Srednja Europa; Tihomir Ponoš, (2007.) *Na rubu revolucije studeni 1971.,* Zagreb: Profil; Dušan Bilandžić (1999.) *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden marketing, 553-656.; Hrvoje Matković (1998.) *Povijest Jugoslavije (1918-1991): hrvatski pogled.* Zagreb: Naklada Pavičić, 358-367; Stjepo Obad (2003.) *Hrvatsko proljeće godine 1971: (uz 30. obljetnicu).* Zadarska smotra, 5-6: 143-151.; Katarina Spehnjak (2001.) *Preteča Hrvatskoga proljeća.* Matica, 2: 31-34.; Vladimir Veselica (1997.) *Ekonomске poruke Hrvatskog gospodarskog glasnika i drugih glasila Hrvatskome proljeću.* U zborniku: 25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće, Zagreb: HAZU, 15-152; Isti, (2002.) *Hrvatske gospodarske odrednice i aktualna pitanja funkcioniranja gospodarskog i političkog sustava za vrijeme Hrvatskoga proljeća.* U: *Vlatko Pavletić (prired.) Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće: o Hrvatskoj danas.* Samobor – Zagreb: A. G. Matoš, 209-235.; Hrvoje Šošić (1997.) *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971.* Zagreb: Školske novine; Ivan Perić (1974.) *Ideje "masovnog pokreta" u Hrvatskoj.* Zagreb: Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij; Isti, (1984.) *Suvremeni hrvatski nacionalizam.* Zagreb: August Cesarec; (2005.) *Nacionalizam na prostoru bivše Jugoslavije.* Zagreb: Sofija Perić: 294-296.; Tihomir Cipek (2003.) *The Croats and Yugoslavism.* U: *Yugoslavism. History of a Failed Idea 1918-1992.* London: Hurst & Co., 70-83.; Tihomir Cipek (2003.) *Istraživački alati: Njemačka historiografija o Hrvatskome proljeću 1971. godine.* U: *DPI*, 7: 435-454; Savka Dabčević-Kučar (1997.) *'71: hrvatski snovi i stvarnost. I. -II.,* Zagreb: Interpublic; Miko Tripalo (2001.)

Za neke je povjesničare i publiciste *Hrvatsko proljeće* istoznačnica za narodni, nacionalni ili "masovni nacionalni pokret", za druge je to burno političko reformsko razdoblje nacionalne afirmacije Hrvatske i hrvatstva, borbe za "pravdu", "narodne pravice", ravnopravnost, demokraciju i građanske slobode, ali i neke druge političke i društvene elemente.³ Ustvari, *Hrvatsko proljeće* najbolje se može opisati kao "stanje duha" ili, pak, svijesti većine Hrvata o nacionalnoj "homogenizaciji". To je *ideja* o slobodnoj ili "slobodnijoj" Hrvatskoj. Svijest o nužnim promjenama, ne samo u Hrvatskoj nego i na cjelokupnome prostoru Jugoslavije. Svijest o promjenama u kulturi, gospodarstvu, društvu, politici, a nadasve u svijesti hrvatskoga čovjeka o vlastitom nacionalnom biću, tako dugo i uvijek za račun drugoga potiskivanom, minoriziranom i zakidanom.⁴

Drugo je sporno pitanje njegove periodizacije. Najopravdanijim je, čini se, *Hrvatsko proljeće* shvatiti kao stanje hrvatskoga suvremenoga, nacionalnoga, demokratskoga i građanskog duha, razdoblje bremenito procesima i događajima vezanima uz društveno-političke i gospodarske reforme i masovnu politizaciju hrvatskog stanovništva u vremenskom rasponu od objavljivanja *Deklaracije* 1967. do uhićenja vodstva *hrvatskih sveučilištaraca* nakon sjednice Predsjedništva CK SKJ u Karađorđevu, u prosincu 1971., te intelektualaca u siječnju 1972. godine. Središnje i politički najintenzivnije razdoblje, prema tome, odvijalo bi se od 10. sjednice CK SKH, u siječnju 1970., do sredine studenoga 1971. godine.⁵

Hrvatsko proljeće (3. dop. izd.). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Hrvoje Šošić (1997.) n. dj.; Milovan Baletić (ur.) (1990.) *Ljudi iz 1971.: Prekinuta šutnja*. Zagreb: Vjesnik; Petar Kriste (2002.) *Sjene nad slobodom*. Zagreb: Golden marketing; Drago Kastratović (2002.) *Proljeće moderne Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić; Josip Šentija (2005.) *Ako Hrvatske bude: zapisi iz onih godina*. Zagreb: Školska knjiga; Isti (2005.) *Razgovori s Mikom Tripalom o Hrvatskome proljeću: Kronologija Tripalova života i rada*. Zagreb: Profil international; Jure Bilić (1990.) *'71.: koja je to godina?* Zagreb: Centar za informacije i publicitet; Milan Pišković (ur.) (1994.) *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971.: autorizirani zapisnik*. Zagreb: Meditor; Josip Bratulić (ur.) (2002.) *Izveštaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska; Mirko Mađor (ur.) (2003.) *Hrvatsko proljeće: Presuda Partije*. Zagreb: Dom i svijet; Dušan Bilandžić (2006.) *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb: Prometej; Kazimir Emil Žeravica (2000.) *Urod bez ljuštore: kronika jednog sivog vremena i krvava raspleta*, Pula: Matica hrvatska Pula; Branimir Donat (1992.) *Crni Dossier*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Globus; Josip Bratulić (ur.) (2002.) *Izveštaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*. Građa za povijest Matice hrvatske, knj. 1, Zagreb: Matica hrvatska; Milan Vuković (2003.) *Slučaj Đodan: sudski progoni hrvatstva: dokumenti vremena*. Zagreb: Matica hrvatska.

- 3 Hrvoje Matković (1998.) *Povijest Jugoslavije (1918. – 1991): hrvatski pogled...* n. dj., 364.; Stjepo Obad (2003.) *Hrvatsko proljeće godine 1971: (uz 30. obljetnicu)...* n. dj., 143; Dušan Bilandžić (1999.) *Hrvatska moderna povijest...* n. dj., 553; Berislav Jandrić (2003.) *Sudjelovanje sveučilištaraca...* n. dj., 481- 496.; Isti (2003.) *Uloga Matice hrvatske...* n. dj., 416.
- 4 Dubravko Jelčić (1971.) *Međunacionalne smutnje pod maskom jedinstva*. Hrvatski tjednik (HT), 9. srpnja, 13, 14.; Franjo Tuđman (1971.) *Prosudba povijesnih odrednica što oblikuju hrvatsko nacionalno biće*. HT, 3. rujna, 20, 4-5.
- 5 Katarina Spehnjak (2001.) *Preteča Hrvatskoga proljeća...* n. dj., 31-34; Stjepo Obad (2003.) n. dj., 143-151.; Hrvoje Matković (1998.) n. dj., 358-367.; Berislav Jandrić (1999.) *Pogledi na Deklaraciju...* n. dj., 325-371; Miroslav Brandt (1994.) *Povijesno mjesto Deklaracije o imenu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967. godine*, Radovi, 27: 347-354; Berislav Jandrić (2001.) *Sveučilišni nastavnici...* n. dj., 393-411; Isti (2002.)

Hrvatsko proljeće je nesumnjivo jedno od najznačajnijih (tzv. *prijelomnih*) razdoblja u hrvatskoj suvremenoj političkoj, ali i društvenoj povijesti 20. stoljeća. Ostavilo je duboka traga u društvu, politici, kulturi, gospodarstvu i, što je najvažnije, u svijesti i kolektivnom sjećanju hrvatskih ljudi, ali i ne samo njih. Ono je bilo, nadasve, zahtjev za nacionalnom, građanskom, političkom i sveopćom slobodom; politički, kulturni i duhovni iskorak Hrvata – ponovni pronalazak vlastitoga kulturnoga i političkog identiteta – *drugi hrvatski preporod* – i tako ga treba promatrati.

U Istri i Rijeci *Hrvatsko proljeće*, kao nacionalni, socijalni, gospodarski i opće reformski pokret, većim svojim dijelom i do samoga kraja ujedinjuje sve društvene i političke subjekte.⁶ Godina koja bi se mogla označiti početnom nije 1967. već 1970. Te je godine, naime, nakon znamenite 10. sjednice CK SKH i oživljavanja nacionalnih vrijednosti, počelo intenzivnije nacionalno i kulturno buđenje istarskih Hrvata, ali i Talijana. Intenzivirao se rad dviju hrvatskih nacionalnih društvenih i kulturnih organizacija – ogranaka *Matrice hrvatske* i *Čakavskoga sabora*, ali i *Talijanske unije za Istru i Rijeku*, (kasnije *Unije Talijana Istre i Rijeke - Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume*). Ta je godina također, što je vidljivo iz arhivske građe kao i tadašnjega tiska i periodike, bila prijelomna u razvitku hrvatskoga nacionalnoga reformskog pokreta ili, bolje, početak intenzivnijeg rada na reformi društva, kulture, gospodarstva i političkoga života.⁷

Iako je o ovoj temi još mnogo toga nepoznato, znanstvenici se nisu, zbog nedovoljnoga povijesnog odmaka ("još nije vrijeme"), sustavno bavili ovom povijesnom problematikom. O sudjelovanju članova SKH u "masovnom nacionalnom pokretu" (*maspoku*), o političkoj diferencijaciji unutar SKH, o diferencijacijama članova MH i studentskog pokreta napisano je malo objektivnih znanstvenih radova. O događajima i procesima u nekima, politički, "rubnim" dijelovima Hrvatske, u to vrijeme, poput Dalmacije, Istre, Kvarnerskoga primorja, Hrvatskoga zagorja, Gorskoga kotara i drugih, hrvatska historiografija "šuti". Sve što smo o tome mogli saznati saznavali smo, ustvari, iz memoarske građe i objavljenih partijskih dokumenata.⁸ Dakako, Istra i Rijeka se u,

Prilog proučavanju studentskih demonstracija... n. dj., 7-40.; Isti (2003.) Sudjelovanje sveučilištaraca... n. dj.; Isti (2003.) Stajališta hrvatske političke emigracije... n. dj., 431-461.; Savka Dabčević-Kučar (1997.) n. dj., sv. I-II.; Miko Tripalo (2001.) n. dj.; Mirko Mađor (ur.) Hrvatsko proljeće: Presuda partije... n. dj.; Hrvoje Šošić (1997.) n. dj.; Tihomir Cipek (2003.) Istraživački alati... n. dj., 435-454.; Geneza maspoka u Hrvatskoj.

6 DAPA, OK SKH Pazin, (1967. -1972.), kutija (k) 1. Zapisnici sa sastanaka OK SKH Pazin 1968. -1969.; (1970. -1972.), k: 7: Izvještaj o radu Op. konf. SKH Pazin i njezinih organa (ožujak 1970. – ožujak 1972.).

7 DAPA, OK SKH Pazin, (1967. -1972.), k: 1. Zapisnici sa sastanaka OK SKH Pazin 1968. -1969.; *Kulturni život Pule*. Istarski mozaik (IM), 1/1969., 43. -46.; DARI, Op. konf. SKH Rijeka, Zap., (1971.): Zapisnik sa sjednice Op. konf. SKH Rijeka od 11. 2. 1971.

8 Savka Dabčević-Kučar (1997.) *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. I. -II., Zagreb: Interpublic; Miko Tripalo (2001.) *Hrvatsko proljeće* (3. dop. izd.). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Hrvoje Šošić (1997.) n. dj.; Milovan Baletić (ur.) (1990.) *Ljudi iz 1971.: Prekinuta šutnja*. Zagreb: Vjesnik; Petar Kriste (2002.) *Sjene nad slobodom*. Zagreb: Golden marketing; Drago Kastratović (2002.) *Proljeće moderne Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić; Josip Šentija (2005.) *Ako Hrvatske bude: zapisi iz onih godina*. Zagreb: Školska knjiga; Isti (2005.) *Razgovori s Mikom Tripalom o Hrvatskome proljeću: Kronologija Tripalova života i rada*. Zagreb: Profil inter-national; Jure Bilić (1990.) *'71.: koja je to godina?* Zagreb: Centar za informacije i

dosad objavljenoj literaturi, i publicističkoj i znanstvenoj, gotovo uopće ne spominju. Da je njihovo izostavljanje u hrvatskoj historiografiji pa i publicistici neopravdano, s obzirom na događaje i procese vezane uz razdoblje *Hrvatskoga proljeća*, uvjerit ćemo se detaljnijim uvidom u dostupnu povijesnu građu.

Hrvatsko proljeće nije samo realno povijesno razdoblje nego je to i posebno duhovno, stanje ljudi a te se dvije kategorije – *stvarno dogođene povijesti* i *doživljene povijesti* – često ne podudaraju i izazivaju dvojbe. Ova slojevitost i nepodudarnost povijesti i stanja duha u kaotičnim situacijama društvenih mijena, u kojima se sve odvija nevjerojatnom brzinom, uvijek je bila a vjerojatno će i biti kobna za one “neprilagodljive” ali i “iskrivljene” percepcije *stvarno dogođenog*. Predstaviti i objasniti sudbinu ljudi, idejâ te raznolikost percepcijâ značaja reformskih procesa u tom kaotičnim razdoblju jedan je od ciljeva ove studije. Unatoč navedenim problemima s nedostatnom građom, držim da je važno što smo otvorili vrata istraživanju jedne značajne teme iz nacionalne povijesti. Proći će sigurno još dosta vremena do trenutka kad će se moći dati objektivna, jasna i puna slika *Hrvatskoga proljeća*, lišena strasti, nekritičnosti i netolerancije. Ushićenje, euforija i tragika *istarskoga* i *liburnijskog* čovjeka (hrvatskog i talijanskog) s kraja 60-ih i početka 70-ih godina 20. stoljeća dramski se može prikazati, kao u ostalom i do tada, “križnim putem suživota” oba naroda.

I.

Povijesno istraživanje razdoblja *Hrvatskoga proljeća* na prostoru Istre i Rijeke bilo je, nadasve zanimljivo i poticajno. Poticajno za promišljanje opstojnosti i samospoznaju.

Godina 1967. je po mnogo čemu bila značajna politička i društvena prijelomnica, ne samo glede odnosa u vrhu države i partije nego i zbog pokušaja preuređenja međurepubličkih i međunacionalnih odnosa u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ). Značajna je, dakako, i po jasnom izražavanju nezadovoljstva i protivljenju tvorevini (književnoga jezičnog standarda) hrvatskosrpskoga jezika te zahtjevu za hrvatskim književnim jezikom.⁹

Značajna je i po raskolu i krizi u Predsjedništvu SKJ, koji se dogodio tijekom zasjedanja od 11. lipnja 1967., na kojemu su Tita otvoreno kritizirali najviši partijski dužnosnici za proruskopolitiku i samovolju u odlučivanju o važnim vanjskopolitičkim državnicičkim pitanjima.¹⁰

publicitet; Milan Pišković (ur.) (1994.) *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971.: autorizirani zapisnik*. Zagreb: Meditor; Josip Bratulić (ur.) (2002.) *Izveštaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska; Mirko Mađor (ur.) (2003.) *Hrvatsko proljeće: Presuda Partije*. Zagreb: Dom i svijet; Dušan Bilandžić (2006.) *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb: Prometej.

9 Berislav Jandrić (1999.) *Pogledi na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*. Povijesni prilozi, sv. 18: 325-371.; Isti (2001.) *Sveučilišni nastavnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu u obrani sastavljača i popisnika Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*. U: DPI, sv. 4: 393-411.

10 Riječ je bila, naime, o njegovoj nazočnosti sastanku predsjednika zemalja *Varšavskoga pakta*, od 8. lipnja 1967. u Moskvi, na kojemu je aktivno sudjelovao u razgovorima oko pomoći Egiptu nakon izraelske

Studentska je pak "mini-revolucija", kao globalni pokret 1968., zahvatila velik broj zemalja građanske demokracije: od SAD-a do Japana, s vrhuncem dosegnutim u Francuskoj i Njemačkoj. Dakako, ti su događaji uvjetovani složenom međunarodnom hladnoratovskom situacijom, jačanjem državnih struktura na račun samouprave, konstelacijom snaga suprotstavljenih vojnopolitičkih blokova, ali isto tako i napetim, potenciranim nacionalnim okolnostima u svim europskim zemljama. Oni su znatno povećali nesuglasice i napetosti između država tzv. "zapadne demokracije" i bloka zemalja tzv. "realnog socijalizma". Istodobno, pojedini su narodi unutar *istočnog bloka* javno i jasno izražavali svoje zahtjeve za većom slobodom i samostalnošću.

Uz studentsku pobunu u zapadnoj Europi, još je jedan događaj 1968. iznimno važan za jugoslavensku vladajuću političku elitu: *Praško proljeće* – pobuna *reformista* u Čehoslovačkoj i njezin slom, a onda i međunarodna promocija doktrine *ograničenog suvereniteta* sovjetskog predsjednika Leonida Brežnjeva.

Tako je jugoslavensko državno i partijsko vodstvo potkraj 1968. imalo dva međunarodno značajna događaja kojima je moglo pravdati svoje sudjelovanje ili nesudjelovanje u unutarnjim društvenim i političkim promjenama: studentske nemire i invaziju trupa *Varšavskoga pakta* na Čehoslovačku.

Promatrači studentskih nemira bili su u prvi trenutak zbunjeni idejno-političkim suprotnostima studentskih zahtjeva. Na Istoku kao da žele ono protiv čega se bune oni na Zapadu i obrnuto. Dok na Istoku mladi imperativno traže liberalizam i demokraciju "zapadnoga tipa", na Zapadu ga odbacuju i žele "socijalnu državu lijevih opcija". U stvari, tražili su isto – *pravednije društvo* (ma što to značilo) – koje nisu nalazili ni u jednome od postojećih državnih (i ideoloških) sustava.

Događaji i procesi koji su se odvijali u to "predproljećarsko" ili "ranoproljećarsko" doba u Jugoslaviji, a posebice u Hrvatskoj, ne mogu se pratiti izolirano. Naime, u tom je razdoblju započeo sukob unutar jugoslavenskoga, pa i hrvatskoga državnoga i partijskog vodstva u vezi s temeljnim smjernicama daljega društveno-političkoga i gospodarskog razvitka države.¹¹

Početak 60-ih godina 20. st. u SFRJ osjećaju se, iako još slabašni, neki svježiji, novi vjetrovi demokratizacije političkog života. Sve češće su se mogli čuti kritički tonovi u vezi s problemima gospodarstva, društva i nacionalnim suprotnostima, koji su pritisicali Jugoslaviju a koji su i "običnim ljudima" postajali sve vidljiviji. O tome se počeo se sve češće javno izjašnjavati i sam Tito, smatrajući ta pitanja ključnima za opstanak Jugoslavije.

agresije. Tito je svoj angažman pravdao hitnom i konkretnom akcijom protiv Zapada koji ozbiljno prijete pokretu nesvrstanih zbog čega je ugrožena i Jugoslavija. Uostalom, ni spor s Italijom oko Istre još nije imao epilog. U tom smislu najoštrije je kritičar Tita bio Lazar Koliševski, makedonski predstavnik, a pratili su ga Slovenac Edvard Kardelj, te Srbi Marko Nikezić i Todor Veselinov. Uz Tita su tada, uz ostale, bili Hrvati Miko Tripalo i Ivan Gošnjak. Vidjeti: Dušan Bilandžić (1999.) *Hrvatska moderna povijest...* n. dj., 513.

¹¹ Miko Tripalo (2001.) n. dj., 19; Dušan Bilandžić (2006.) *Povijest izbliza...* n. dj., 58-81.

Sukobljene centralističko-unitarističke i decentralističko-(kon)federalističke snage razilazile su se i u pogledu društvenog sustava. Bilo je jasno da sustav planske, centralizirane gospodarske politike, odnosno državnog gospodarstva i miješanja politike u gospodarstvo, zauvijek prolazi, te da se mora misliti o "(...) zakonima vrijednosti (...)", kako je tržišno gospodarstvo znao nazvati tadašnji partijski i državni ideolog Edvard Kardelj. Republičke vlade Srbije i Crne Gore svojim su političkim, a posebice gospodarskim programima, zahtijevale jačanje centralističkih elemenata u upravljanju državom, dok su ostale republike nastojale ojačati federalizam, odnosno konfederalizam, koji je politički bio bliži praksi i ideji samoupravljanja. Hrvatska i Slovenija, kao gospodarski najrazvijenije jugoslavenske republike, inzistirale su na uvođenju tržišnih mehanizama u gospodarstvu. Saveznoj državnoj birokraciji, kao ni Srbiji, to nije odgovaralo, jer su bili uvjereni da samo centralistička distribucija kapitala osigurava Srbiji koliko-toliko važnu ulogu u federaciji. Međutim, usporedo s postupnim uklanjanjem etatističkih elemenata vlasti, javila se u Jugoslaviji i jedna druga tendencija: koncentracija ekonomske moći izvan državnih struktura u povlaštenim poduzećima koja su na osnovi državne prisile prikupila ogromna financijska sredstva i koja su se javljala kao središta "otuđene ekonomske i političke moći" (banke, vanjskotrgovinske i reekspozitivne organizacije). Integralno-jugoslavenske, unitarističke, pa onda i velikosrpske snage, vjerovala su da su tržišni odnosi "(...) put razgradnje Jugoslavije (...)". Velikosrpskim nacionalistima u SK, državnim organima i gospodarstvu razgradnja Jugoslavije, ustvari, i nije smetala mnogo, naprotiv, bila bi prihvatljiva, da se nije radilo o njenoj gospodarskoj nužnosti u procesu ustrojstva "Velike Srbije". Stoga će se oni, logično, deklarirati kao protivnici tržišnoga gospodarstva, ali pod maskom pravovjernih "marksista" i "čuvara" tekovina revolucije.

Hrvatski i slovenski nacionalno usmjereni političari i intelektualci, pak, vide gospodarski boljitak i svjetliju (gospodarsku i političku) budućnost izvan federacije (manjina) ili u vrlo labavoj konfederaciji. Na tom pitanju nastaje sukob oko kojega nije bilo, niti je moglo biti, mjesta ustupku. I jedni i drugi su potkraj 60-ih svjesni da će onaj tko bude gospodarski zavladao jugoslavenskim prostorom moći nametnuti svoju političku volju. Srbija je stoga mnogo prije počela stvarati preduvjete svoga gospodarskoga monopola i *instrumente vlasti*, stvarajući moćne financijske, prometne, i trgovačke organizacije. Stvaraju se tzv. *nacionalni divovi* kao gospodarski zamašnjaci, poput trustova i koncerna, koji okupljaju 20-ak i više tisuća radnika. Hrvatska se, prema Bakarićevoj primjedbi, trebala takvim "nesocijalističkim" promjenama i procesima suprotstaviti isključivo razvitkom samoupravljanja, pa će Hrvati samoupravljanje shvatiti kao proces u okvirima decentralizacije, i to ne samo gospodarstva nego i politike, kulture i dr. Dakle, kao proces koji će Hrvatskoj obnoviti njezinu državnost isto kao što će zadržati "zaradene devize", jer samouprava postaje istoznačnica samoupravljanju.¹²

Tijekom *Hrvatskoga proljeća* iskristaliziralo se nekoliko političkih izvorišta narodnoga pokreta koji su svi zajedno činili neformalni *masovni pokret*. Procesi *demokratizacije* i

¹² Dušan Bilandžić (2006.) *Povijest izbliza...* n. dj., 84-85, 93.

transformacije postojećeg sustava (preuređenje federacije) odvijali su se u okviru republičko-partijske vlasti ali, što je možda i bitnije, i izvan ovih službenih i zakonski jedinih priznatih okvira.¹³ Jedan su izvor činili *komunisti-reformisti* okupljeni oko reformskoga dijela (*frakcije*) CK SKH i najviše republičke vlasti, drugi je bila *Matica hrvatska*, među čijim je aktivnim, pa i vodećim, članovima bilo podosta članova SK (nakon akcije ulaska komunista u MH), od kojih su neki bili visoko politički, ali i društveno pozicionirani, naravno, uz podršku i drugih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, dok se treći nalazio na *Sveučilištu*, odnosno treći su izvor bili hrvatski usmjereni studenti i profesori među kojima je također bilo članova SKH.

Katolička crkva u Hrvatskoj, kao mogući četvrti izvor narodnoga pokreta, čini mi se dvojbene, bez obzira na to što će tijekom 1971. i 1972. osnažiti njezina uloga i utjecaj u društvu. Ona je u Hrvatskoj, pa onda i na prostoru Istre a djelomice i Rijeke, dosljedno odigrala svoju prepoznatljivu ulogu poticatelja društveno-političkih reformi i čuvara nacionalnoga identiteta, dok su se mladi vjernici okupljeni u katoličkim organizacijama vrlo aktivno uključili u *studentski* i *Matičin* pokret, prema svojoj "(...) *savjesti, odgoju i poštenju (...)*", a ne i pod službenim mentorstvom Crkve.¹⁴

"*Homogenizacija*" hrvatskog naroda događala na političkoj platformi Desete sjednice CK SKH. Oko toga su se političkoga "programa" stale okupljati različite nacionalne političke i društvene snage: od onih koji su zagovarali federalizam i onih koji su zagovarali savez suverenih država do onih koji su zagovarali izdvajanje iz Jugoslavije i stvaranje samostalne demokratske i građanske hrvatske države. Bez obzira na potporu reformskoga partijskog vodstva, *Matice hrvatske*, *sveučilištaraca* i hrvatskih ljudi, nacionalni pokret, onako kako se oblikovao, nije u danim okolnostima mogao uspjeti, tj. ostvariti svoje ciljeve. Ali taj je pokušaj i otvorena najava što se želi mijenjati, zasijao sjeme promjena koje su bile na tragu ciljeva "proljećara".

Ono što čini to vrijeme tako složenim i teškim za povijesno istraživanje jest to što su ti procesi, iz ta tri izvora, tekli usporedo i interaktivno, dodirujući se, prožimajući, nadopunjujući i sukobljujući. Ta se izvorišta razlikuju po ideologiji iz koje su ponikla, radikalnosti rješenja, smjernicama, načinima političke borbe i promišljanjima političkog trenutka, ali im je glavni, dugoročni cilj isti – slobodnija, demokracičnija, a onda i samostalna Hrvatska. Oni koji su bili na vlasti morali su u svojim nacionalnim zahtjevima biti obazriviji i uvijek na crti opće, reformističke politike SKH, dok su oni drugi, izvan struktura vlasti, *Matica hrvatska* i *hrvatski sveučilištarci* – u zahtjevima bili radikalniji, jer su to i mogli biti. Zahtjevi za uspostavom samostalne hrvatske države više odražavaju zaoštavanje i diferencijaciju odnosa unutar pokreta i dijela pokreta prema Beogradu nego, tada, realnu političku opciju. Veći dio nacionalnih, reformskih

13 Hrvoje Šošić (1997.) *Slom hrvatskog komunističkog proljeća...* n. dj.; Milovan Baletić (ur.) (1990.) *Ljudi iz 1971.... n. dj.*; Usp.: *Hrvatsko proljeće 1971-1996...*, n. dj., 756.; Drago Kastratović (2002.) *Proljeće moderne Hrvatske...* n. dj., 140-141; Petar Kriste (2002.) *Sjene nad slobodom...* n. dj., 10.

14 Vjekoslav Perica (2002.) *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: University Press, 57-58.; Izjava Darka Dekovića (IDD), kolovoza 2006.; Berislav Jandrić (2003.) *Uloga Matice hrvatske...* n. dj., 417, 431.; Usporedi: Petar Kriste (2002.) n. dj., 10.

snaga svoje je zahtjeve formulirao ne dovodeći u pitanje opstanak Jugoslavije, bez obzira na to što o tome intimno mislili. Od samoga početka prevladavali su nacionalno-gospodarski zahtjevi, posebice oni kojima se zagovaralo tržišno gospodarstvo, a unutar njih su se posebno izdvajali stalni zahtjevi za "istinskim samoupravljanjem", odnosno za samostalnošću proizvođača od države, i za njihovo neotuđivo pravo da raspolažu zaradenim devizama. U domeni gospodarskih odnosa osobito su isticali zahtjevi za "čistim računima" na razini federacije, odnosno za što većom financijskom samostalnošću republika i realnim deviznim tečajem.¹⁵

II.

Poznavanje specifičnog društvenog i političkog položaja talijanske nacionalne manjine u Istri i Rijeci bitno je za razumijevanje hrvatsko-talijanskih odnosa tijekom *Hrvatskoga proljeća*. A da bi se shvatili ti odnosi, motivi društvene i političke akcije i značaj društvenoga, kulturnoga i političkog programa, nužno je poznavati barem temeljne smjernice povijesnoga razvitka krovne kulturne i nacionalne organizacije Talijana u Istri i Rijeci – *Talijanske unije za Istru i Rijeku* odnosno *Talijanske unije Istre i Rijeke*.

Kako bi se uspješno mobiliziralo talijansko stanovništvo Istre u Narodnooslobodilački pokret (NOP), potkraj lipnja 1944. članovi *Oblasnoga narodnooslobodilačkog odbora* (ONOO) za Istru razmišljali su o osnivanju jedne organizacije koja bi okupljala isključivo talijanske antifašiste, a imala bi istu zadaću kao i postojeći *Srpski klub* u Hrvatskoj.¹⁶ Tako je nastala ideja o osnivanju *Talijanske unije za Istru*, a ubrzo nakon osnivanja dodan je i naziv "(...) i Rijeku" i tako se zaokružilo područje u kojemu su Talijani živjeli u većem broju kao domicilno (autohtono) stanovništvo. *Talijanska unija za Istru i Rijeku* (TUIR) trebala je u okviru *Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte* (JNOF; skraćeno *Narodne fronte*) razvijati političko opredjeljenje Talijana za antifašizam, ali i širiti ideju sjedinjenja Istre s Hrvatskom. Ovo su opredjeljenje u početku od istarskih Talijana prihvatili samo malobrojni članovi KPH, i relativno malen broj antifašista – nekomunista, i to s rezervom. *Unija* vidi skrb za opstanak i zaštitu talijanske manjine u novome državno-pravnom poretku u kojemu se nije smjelo dopustiti isključenje Talijana iz sustava nove vlasti.¹⁷

Iako je *Unija* osnovana na inicijativu KPH, za njezino su osnivanje zaslužni i talijanski antifašisti, prije svega komunisti, koji su prihvatili budući, dakako ravnopravni, suživot s Hrvatima.¹⁸ Kako je kraj rata bio sve izvjesniji, njezino vodstvo se sve određenije i jasnije postavljalo prema državno-pravnome statusu Istre i Rijeke. Tako je sredinom travnja 1945. Predsjedništvo *Unije*, dosljedno politici koju je u tom smislu zastupalo, talijanskoj vladi uputilo protestnu notu, vrlo se jasno izjašnjavajući za priključenje Istre

15 Hrvoje Šošić (1970.) *Za čiste račune*. Zagreb: Matica hrvatska.

16 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HR-DAZ), Oblasni narodnooslobodilački odbor za Istru (ONOO za Istru), 1943. -1944.

17 Il Nostro Giornale, 26. 8. 1944., *Che cos'è l'Unione degli Italiani*.

18 Isto, 365.

Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji.¹⁹

Prihvativši političko okruženje tadašnje Jugoslavije *Talijanska unija* je, u svakoj prigodi, pokazivala i naglašavala kako savezna vlada više vodi računa o njihovim narodnim, manjinskim pravima od hrvatske republičke vlasti. Zato je na Trećem plenumu konferencije *Unije*, 20. svibnja 1948., izglasana *Rezolucija* koja je naglasila, a onda i uvjetovala, slobodan i svekoliki razvitak talijanske nacionalne manjine u *socijalističkoj Jugoslaviji* ne spominjući *socijalističku Hrvatsku*.²⁰

Politika i odnos *Unije* prema lokalnim vlastima se sredinom 60-ih mijenja. I oni, poput ostalih, na isti način, osjećaju slabašne vjetrove demokratizacije, slobodnijeg izražavanja političke misli i društvene kritike. Nema više apsolutnog odobravanja, a ni dodvoravanja državnim i partijskim strukturama. Sve se jasnije i glasnije čuju kritički tonovi usmjereni prema zakonodavcu i načinu rješavanja potpune ravnopravnosti talijanske manjine u Hrvatskoj. Nacionalnu je pak notu u radu *Unije* osnažio 1963. Antonio Borme, koji je tada postao predsjednik *Unije*. On se kao savezni zastupnik zdušno borio za razvitak i autonomiju talijanskog školstva uopće te uporabu i ravnopravnost talijanskog jezika s hrvatskim u onim sredinama gdje su Talijani i Hrvati ili, pak, Slovenci živjeli pomiješano.²¹

U razdoblju od 1965. do 1967. *Unija* je namjeravala otvoriti i ostvariti nove, poglavito nacionalno-kulturne, inicijative i to prije svega u kontaktu s Republikom Italijom, odnosno s kulturnim i obrazovnim institucijama, poput *Narodnog sveučilišta* u Trstu.²² Znajući da bilo kakve promjene u društvu dolaze iz redova Partije, Borme je za svoje ideje uspio pridobiti partijski vrh Hrvatske, odnosno lokalna partijska vodstva i odbore SSRN onih općina u kojima je živjelo miješano stanovništvo.²³

Već se početkom 1967. o tom problemu vrlo ozbiljno raspravlja na plenumu Kotarskog SKH Rijeke, u čijem radu sudjeluje i tadašnji član CK SKH Miko Tripalo. Tada se Tripalo založio za politiku koja neće od međunacionalnih odnosa stvarati probleme i slučajeve, posebice što se tiče talijanskoga jezika.²⁴ Kritike talijanskih delegata, primjerice Valerija Zappije (član Sekretarijata tada još Kotarskog komiteta SKH Rijeka) i Antonija Bormea svodile su se na ukazivanje problema oko stvaranja "atmosfere dvojezičnosti" na cijelom području Istre i Rijeke te nepostojanje većeg broja delegata talijanske nacionalnosti u organima samoupravljanja, društveno-političkim organizacijama, vlasti i sl. Borme se u svojoj diskusiji o manjinskim pravima Talijana u Istri pozvao

19 GI, 15. 4. 1945., *Protest Talijanske unije vladi u Rimu*.

20 GI, 5. 6. 1948., *Slobodni razvitak Talijana u Jugoslaviji*.

21 Antonio Borme (1992.) *La minoranza italiana in Istria e a Fiume: scritti e interventi dal 1964. al 1990. in difesa della sua identità e della sua dignità civile*. Trst – Rovinj: Unione italiana Fiume; Univerisità popolare di Trieste, 69.

22 Isto, 88-89; 124-125.

23 Albino Crnobori (1971.) *Hrvati i Talijani u Istri: Za jedne renesansa - za druge izazov*. Studentski list (SL), 16. 2., 4-5: 20.

24 Miko Tripalo je bio jedan o prvih poratnih „vanjskih“ sekretara SKOJ-a za Istru i na tom je mjestu dobro upoznao nacionalne odnose na tom području.

čak i na *Londonski memorandum* kojim se Jugoslavija obvezala štititi talijansku manjinu, a koji po njegovu mišljenju još nije dokraja proveden. Tripalo je prihvatio talijanske sugestije smatrajući ih opravdanima, uz konstataciju kako se za takve promjene "(...) trebaju mijenjati savezni i republički Ustav pa i neki drugi zakoni, posebice u školstvu". To se posebice odnosilo na mješovite hrvatsko-talijanske škole u kojima bi se talijanskim odijeljenima dala veća samouprava.²⁵ Ohrabrena pozitivnim zaključcima s plenuma Kotarskog komiteta SKH i izjavom Mike Tripala, *Talijanska unija* je tijekom ožujka 1967. nekoliko puta istarsko-riječku javnost upoznala s teškoćama s kojima se susreću pripadnici talijanske nacionalnosti. Njihove su se pritužbe i prijedlozi na sastanku OK SKH Pule i Izvršnog odbora Općinske konferencije SSRN Pule uglavnom odnosile na nepoštovanje dogovora, odnosno ustavnih i drugih prava, poput prava na jezik, školstvo, ravnopravnost i sl. Što se tiče ravnopravnosti, inzistira se na dvojezičnosti u onim mjestima gdje živi miješano stanovništvo. Prema njihovu mišljenju talijanski je jezik u mješovitim naseljima bio slabo zastupljen. Da bi Talijani bili ravnopravni, odnosno da bi se osjećali ravnopravnima – prema njihovu mišljenju – državni službenici u pošti, osiguranju, općinama i drugim javnim službama trebali bi poznavati talijanski jezik. Smatrali su da bi se od drugoga razreda osnovne škole trebalo početi učiti talijanski jezik u hrvatskim školama što bi, dakako, trebalo uskladiti u statutima općina u kojima je živjelo miješano stanovništvo.²⁶

Iako 1967. još nigdje nije bio idealno riješen odnos prema talijanskoj manjini, bilo je, bez dvojbe, pozitivnih primjera međunacionalne suradnje, poput onih u Bujštini, gdje je djelovao umaški Ogranak MH.²⁷ Ni godinu dana kasnije situacija se nije promijenila. Na 13. redovnoj skupštini *Unije*, u ožujku 1968., uz potvrdu oživljavanja djelatnosti i vitalnosti talijanske zajednice i pravilnosti novoga kursa s postavljanjem nacionalnog pitanja Talijana (u posljednje dvije godine), posebice se prigovaralo sporoj uspostavi dvojezičnosti, a usto se postavilo i pitanje talijanskih škola na kvarnerskim otocima, u Opatiji i Labinu, kao i njihove autonomije uopće. Ista se pitanja postavljaju i na 6. kongresu SKH.²⁸ Kako ipak ne bi izazvao sumnjičavost Talijana i Hrvata, članova SKH, Borme postavljanje nacionalnog pitanja u prvi plan političkoga rada, a na račun klasnoga, opravdava citatima iz djela Lenjina ili citatima iz marksističke socijalne teorije.²⁹

U to je vrijeme već ostvarena suradnja s kulturnim institucijama i *Narodnim sveučilištem* u Trstu, koja se pokazala vrlo plodnom i korisnom za *Uniju*, ali je izazvala sumnjičave komentare hrvatskih intelektualaca i političara.³⁰ Tijekom 1970. godine prijedlog uvođenja dvojezičnosti još je bio u fazi javne diskusije, a politička se vlast istarskih

25 GI, 3. 3. 1967., *Stvoriti klimu pune ravnopravnosti*.

26 GI, 31. 3. 1967., *Prijeći s riječi na djela*; Albino Crnobori (1971.) n. dj.

27 GI, 24. 3. 1967., *Medjusobno razumijevanje Hrvata i Talijana*.

28 Državni arhiv u Pazinu (DAPA), OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale Riservato ai dirigenti dell'Unione, Giugno, 1972.; Antonio Borme (1992.) n. dj., 116-117.; Dušan Bilandžić (1999.) *Hrvatska moderna povijest...* n. dj., 409.

29 Antonio Borme (1992.) n. dj., 103-104.

30 Isto, 124-127.

komuna, u načelu i prema sugestijama CK SKH, blagonaklono postavila prema tom pitanju, ponegdje čak inicirajući ove promjene.³¹ Osjećalo se da taj problem može biti riješen do kraja 1970.

Početakom 70-ih i hrvatski nacionalni pokret doživljava svoj uspon, što je, na neki način, uplašilo vodstvo talijanske manjinske zajednice jer više nije bilo sigurno ne samo u procese uspostavljanja nacionalne ravnopravnosti nego i u zadržavanju stečenih prava, pa su i oni postupno zaoštrili svoje stavove glede društvene i političke potvrde nacionalne manjine koju su zastupali.³² Primjer tomu je diskusija Antonia Bormea na okruglom stolu o problemima Rovinjske komune, djelomično objavljena u "Dometima". Borme je tom prigodom rekao za ljude koji su nakon rata iz unutrašnjosti Hrvatske naselili Istru – da su se s ciljem promjene etničke slike naseljavali, jer su trebali dokazati "hrvatstvo Istre".³³ Uskoro su uslijedili napadi i optužbe na račun talijanske manjinske zajednice, posebice prema *Uniji* i talijanskim tiskovinama, a prigovarala im se i suradnja s *Narodnim sveučilištem (Università popolare)* u Trstu i sl. No, to je bilo samo na površini, jer je sukob bio mnogo dublji i nastavlja se na neriješena nacionalna pitanja i odnose stvorene neposredno nakon Drugoga svjetskog rata pa sve do *Londonškoga memoranduma* 1954. godine. Riječ je bila o međusobnom nepovjerenju. Prije svega, Talijani u Istri i Rijeci bili su vrlo nepovjerljivi prema hrvatskom nacionalnom pokretu, ali i reformističkoj struji u CK SKH, koji su, prema njihovu mišljenju, dovodili u pitanje ne samo ostvarena nacionalna prava nego i njihov projekt dvojezičnosti na cijelom prostoru Istre, Rijeke i Kvarnerskih otoka. S druge, pak, strane, i hrvatski usmjereni intelektualci su prema talijanskom nacionalnom vodstvu bili sumnjičavi, posebice prema vodstvu *Unije*, koja se usprotivila "kroatizaciji" Istre.³⁴

Nesporazumi hrvatskih i talijanskih nacionalnih snaga fokusirali su se i eskalirali kroz sukobe vodstva *Talijanskog kluba kulture* iz Rovinja i članova Ogranka *Matice hrvatske* Rovinj, odnosno vodstava MZ Žminj i Kanfanar, koji je tinjao još od 1969., a svoj vrhunac dosegao u razdoblju od travnja 1970. do studenoga 1971.³⁵

III.

Sukob i nesporazumi na razini *Talijanske unije za Istru i Rijeku – Čakavskoga sabora i Matice hrvatske* u Rijeci, odnosno njihovih vodstava, započeo je već od lipnja 1970. go-

31 Lucifero Martini (1970.) *Ancora gli Statuti comunali*. Panorama, 15. 5., 9: 3.

32 Zvane Črnja (1970.) *O izrazu "Istra croatissima"*. Dometi, 6: 1-2.

33 Isto.

34 Zvane Črnja (1971.) *O dvojezičnosti u Istri*. Dometi, 10: 7-10.

35 Pismohrana Marčela Marića (PMM), *Dopis Talijanskog kluba kulture Pino Budicin*, Mjesnoj zajednici Žminj, od 20. 12. 1969. br. 01-36/2-69.; PMM, Predsjednik Mjesne zajednice Žminj Petar Radovan, *Djelomični pregled uvreda i kleveta koji su upućeni meni i našim predstavnicima Žminjštine od strane nekih predstavnika Talijana i pojedinaca iz općinskih faktora*, bez datuma i bez naznake primatelja (pisano je vjerojatno koncem 1971. ili prvih mjeseci 1972. godine.; Sottolatina 15. 4. 1970., *Che cosa s'intende per bilinguismo?*

dine.³⁶ Da su za hrvatske reformske političare bili važni dobri odnosi s pograničnim talijanskim pokrajinama, odnosno Italijom, pokazuje službeni posjet Dragutina Haramije Trstu, ustvari pokrajini Friuli-Venezia Giulia i njegovi razgovori s predsjednikom pokrajinske skupštine Berzantijem o unapređenju odnosa Hrvatske i ove pokrajine u sklopu općih odnosa Italije i Jugoslavije.³⁷ Iz toga slijedi da hrvatska vlada i čelništvo SKH nisu bili za zaoštavanje odnosa s predstavnicima talijanske nacionalne manjine; štoviše pokušali su takve sukobe zaustaviti zabranom bilo kakvih kritika na račun talijanskih nacionalnih zahtjeva. Takav stav u nižim organizacijskim strukturama samo je ubrzao diferencijaciju među hrvatskim komunistima.

Uzrok sukoba Hrvata i Talijana Rovinjštine, koji je od lipnja 1971. već prerastao lokalni značaj, može se naći u već dulje vremena visokim tenzijama između hrvatskih i talijanskih eksponenata nacionalnih kulturnih programa (koji su svi članovi SKH, a neki od njih i Općinskog komiteta SKH Rovinj), "Prijedlogu prednacrt statuta Općine Rovinj" kojim se, u dijelu "Osnovna načela" i "Opće odredbe", propisuje uvođenje talijanskog jezika i dvojezičnosti na cijelom području općine Rovinj, bez obzira na to što na području mjesnih zajednica Žminj i Kanfanar nije o tome provedena javna rasprava. Budući da u navedenim mjesnim zajednicama nije bilo zakonske osnove građani, su odbili obvezno uvođenje talijanskog jezika i dvojezičnosti.

*"U prijedlogu prednacrt Statuta općine Rovinj za područja čitave općine primjenjuje se princip potpune dvojezičnosti. Prema sadašnjem Statutu ovaj se princip primjenjuje samo za mjesta Rovinj i Bale. Mi se potpuno slažemo da se primjenjuje u Rovinju i Balama, jer to predstavlja realnu potrebu. Ali van ovih mjesta u našoj općini nema mješovitih mjesta i područja, pa zato nema potrebe proglasiti dvojezičnim čitavo područje općine."*³⁸

Nije se, dakle, uvođenje talijanskog jezika apsolutno odbijalo, jer je hrvatsko stanovništvo bilo svjesno potrebe znanja drugoga jezika, nego ih je razljutila manipulacija općinskih i partijskih struktura i njihovo nedemokratsko ponašanje prema nižim partijskim strukturama.³⁹

Odbijanje "poslušnosti" općinskim i partijskim strukturama vodećih ljudi *Mjesne zajednice* (MZ) Žminja i Kanfanara, a koji su, da stvar bude složenija, ujedno bili i članovi rovinjskoga Ogranka MH, bio je odgovor na ustrajnost vodstva *Talijanske unije*, koja je katkad poprimala oblik nacionalističkih ispada, iako je ustvari riječ o frakcionaštvu unutar rovinjskog SK.⁴⁰

Naposljetku, to je bio i osobni sukob i izvor nesnošljivosti pojedinih nositelja hrvatske i talijanske nacionalne ideje na lokalnoj razini, bremenitih uvredama, podmetanjima

36 "(...) Trebali su dokazati da je Istra *croatissima*, kao što su nekad Talijani htjeli dokazati da je Istra *italianissima*. Istra nije ni jedno ni drugo. Ovdje žive Hrvati, Talijani i Slovenci, narodni triju jezika i triju kultura." : PMM, Dopis *Talijanske unije* za Istru i Rijeku, Čakavskom saboru od 10. 2. 1971.

37 Giovanni Barbalich (1971.) *Amicizia e collaborazione tra Croazia e Friuli-Venezia Giulia*. Panorama, 15. 6., 13: 4-5.

38 PMM, Kopija pisma od 10. 6. 1971.

39 Isto, bez nadnevka (vjerojatno lipanj 1971.)

40 PMM, isto.

i niskim udarcima. Bio je to i sukob između članova SK, Hrvata, od kojih su jedni bili za ustupke *Talijanskoj uniji*, dok su drugi bili protiv. A bio je to i sukob s grupacijom karijeristički motiviranih partijskih dužnosnika, s jedne strane, i reformista s druge.⁴¹ Cijeli taj slučaj oko dvojezičnosti i obveznog uvođenja talijanskog jezika u Žminju i Kanfanaru trajao je oko godinu i pol dana i u tom je razdoblju doživljavao određene promjene, pa čak i obrate.

Osnovni je cilj Talijana bio ponajprije mješovite općine (po njihovu - gotovo cijela Istra - op. a.) pretvoriti u područje bilingvizma što bi, prema njima, bitno pridonijelo potpunijoj društvenoj ravnopravnosti Hrvata i Talijana,⁴² tim prije što je kao uporabni jezik talijanski jezik prihvaćen i u onim mjestima u kojima nije službeno utvrđena nazočnost talijanskog stanovništva.⁴³ Vodstvo *Talijanskog kluba kulture Pino Budicin* iz Rovinja smatralo je (prema popisu stanovništva iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije i razdoblja Italije) da je uporabni jezik najvaljaniji element nacionalne pripadnosti, pa bi ga trebalo uvesti i prema novom popisu stanovništva, koji se uskoro trebao održati.⁴⁴

Takav je zahtjev – za bilingvizmom na potpuno hrvatskim područjima – hrvatskim intelektualcima, barem onima iz središnje Istre, bio neprihvatljiv, jer su na taj problem gledali isključivo kao na političku manipulaciju kojom se hrvatstvo Istre želi dovesti u pitanje. Smatrali su to “(...) sputavanjem i ograničavanjem nacionalne slobode istarskih Hrvata”.⁴⁵

Krivce za nastalu situaciju nisu tražili samo među talijanskim intelektualcima i aktivistima *Unije* nego su se kritički obrušili i na “(...) političke faktore (naše) Regije”, tj. na *Međuopćinski komitet Saveza komunista Hrvatske* (MOK SKH) Rijeka. Razlog kritike je bio taj što ovo partijsko tijelo nije imalo jasne kriterije za utvrđivanje dvojezičnosti, posebice što se nije jasno očitovao nakon zahtjeva vodstva *Unije* da se dvojezičnost uvede i u onim mjestima koje nastava manje od jedan posto Talijana.⁴⁶ Cijeli sukob, koji bi najvjerojatnije i ostao lokalni problem, “dobiva na težini” nakon Črnjinog teksta u “Dometima”, u listopadu 1970., u kojemu, uz široko objašnjenje problema, daje za pravo lokalnom vodstvu Kanfanara i Žminja.⁴⁷

Nesporazumi i problemi u Rovinjštini prerastaju, iz sukoba talijanskoga *Circola* i Ogranka MH Rovinj, u obračun dviju nacionalnih kulturnih institucija različitih

41 Isto, Predsjednik Mjesne zajednice Žminj Petar Radovan, *Djelomični pregled uvreda i kleveta...*; IMM, rujna 2005.

42 PMM, Pregled rasprava i zaključaka iz raznih sastanaka na kojima se tretirala problematika vezana uz dopis od 10. 6. 1971. godine.; PMM, Kopija pisma od 10. 06. 1971.; Sottolatina, 1. 2. 1971., *In margine dell'assemblea ordinaria del CIC: I compiti futuri fissati dall'assise: Indispensabile un balzo qualitativo.*

43 *Rapporto sull'indirizzo programmatico alla XIV Asemblea ordinaria dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume*. U: Antonio Borme (1992.) n. dj., 129-143.

44 Sottolatina, 1. 2. 1971. br. 11. *In margine dell'assemblea ordinaria del CIC: I Compiti futuri fissati dall'assise: indispensabile un balzo qualitativo; Usporedi: Rapporto sull'indirizzo programmatico alla XIV Asemblea ordinaria dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume*. U: Antonio Borme (1992.) n. dj., 129-143.

45 PMM, Kopija pisma od 10. 6. 1971.

46 Isto.

47 Zvane Črnja (1971.) *O dvojezičnosti u Istri...* n. dj.

konceptija: vodstva *Talijanske unije* i *Čakavskoga sabora*. Nakon ovog teksta, *Talijanska unija* u Črnji vidi vodeću osobu istarskoga i riječkoga nacionalnog pokreta Hrvata, kao – “*istarskoga Grgu Gamulina*”.⁴⁸ Črnja, dakle, odbija talijanske zahtjeve za izmjenom Statuta rovinjske općine u smjeru stvaranja *integralnoga bilingvizma* kao jamstva uspostave prava i nacionalne ravnopravnosti Hrvata i Talijana, ne zato što smatra da Hrvati ne bi trebali znati talijanski, štoviše, nego zato što je jezik postao sredstvo politike, i zato što:

“(...) osnovno polazište za konstituiranje današnje narodnosne politike na Rovinjštini ne mogu biti povijesna razmatranja, već provenstveno današnja realnost, a ta realnost je takva da na teritoriju te općine karakter dvojezičnih naselja imaju samo Rovinj i Bale dok su nekadašnje općine Kanfanar i Žminj zajedno sa Šošićima i Rovinjskim selom potpuno sačuvala svoju hrvatsku jednojezičnost.”⁴⁹

Uvođenjem striktno dvojezičnosti cjelokupno bi se kulturno biće konstituiralo kao *hrvatsko-talijansko*, odnosno *talijansko-hrvatsko*, što bi uzrokovalo nastanak “(...) zajedničkog nacionalnog područja Hrvata i Talijana”. Za Črnju je cijeli problem nepotrebno izazvan, a tenzije umjetno stvorene zato što na području Rovinjštine među domaćim stanovništvom (Hrvati i Talijani) nikad prije nije bilo nesporazuma i jer se narodnosna granica vrlo dobro znala. Dok su gradovi Rovinj i Bale bili nedvojbeno talijanski (za Rovinj Črnja čak rabi izraz “*najtalijanskiji*”), zaleđe je bilo potpuno hrvatsko. Taj se omjer u gradovima, ali ne i u zaleđu, nakon rata i odlaska velikog broja Talijana bitno promijenio. Stanovništvo je postalo miješano. Črnja vrlo dobro shvaća i “osjeća” taj problem jer je bio suvremenikom egzodusa Talijana iz Istre i Rijeke.⁵⁰

Črnja je znao da će pokušaj nametanja dvojezičnosti u cijeloj općini izazvati nesporazume u Žminju i Kanfanaru, što je trebalo (u razdoblju okrenutosti drugim problemima) pod svaku cijenu izbjeći. Naime, nekadašnje općine Kanfanar i Žminj nisu povijesno nikad pripadale Rovinju, i nikad nisu slijedile njegovu kulturnu i narodnosnu sudbinu. Tim više bi, prema Črnji, bilo “(...) *neprirodno dekretima izmijeniti tradicionalnu narodnosnu nit tih hrvatskih općina* (...)” koje su tek u novije vrijeme ušle u sastav rovinjske komune. To mu se činilo nelogičnim i opasnim zato što “(...) u današnjem kulturnom i društvenom krugu Istre nisu do kraja objašnjeni suvremeni vidovi našeg nacionalnog pitanja”. Črnja smatra da se do ispravnih rješenja ne može doći “(...) pokušajima da se jednom čvrsto izgrađenom nacionalnom organizmu u sorhu međunacionalne suradnje nametnu i dvojna jezična ili nacionalna svojstva”. Isto je tako uvjeren da zahtjevi rovinjske Statutarne komisije pokazuju kako formula o dvojezičnosti u Istri još nije prilagođena tadašnjim pogledima na nacionalno pitanje iako se slaže da nacionalna manjina treba biti povlaštena kako bi izjednačila svoje šanse s većinom. Svjestan je da prednosti koje će uživati manjina ni u kom slučaju ne smiju dirnuti u “(...) *duhovni i kulturni integritet (svejedno da li većinskog ili manjinskog) narodnosnog bića, u njegovu osjetljivost i pravo da bez ikakvih zadanih pret-*

48 La voce del popolo (LVP), 28. 12. 1971., *Anche da noi c'è stata una scalata al potere*.

49 Zvane Črnja (1971.) n. dj., 8-9.

50 Isto, 8-10.

postavki neuvojetoвано utvrđuje svoje nacionalno određenje".⁵¹

Tekst Zvane Črnje izazvao je snažnu konsternaciju u vodstvu *Unije* i *Talijanskog kluba kulture*. Zašto? Što je to Črnja loše rekao o Talijanima i njihovim pravima? Ništa, osim što je ukazao na štetnost rutinskog rješavanja problema. Stalno iznova ponavlja kako bi Talijanima u Istri trebalo dati najveće moguće povlastice "(...) jer mnogi objektivni procesi u sferi jezika i kulture nepovoljno djeluju na njenu brojčanu etničku opstojnost. (...)", ali isto tako stalno ponavlja da se problem dvojezičnosti ne bi trebao rješavati automatizmom, nego demokratskom raspravom onih kojih se taj problem neposredno tiče.⁵² U tom je smislu i podržao vodstva Kanfanara i Žminja.

Izgleda da je vodstvu *Unije* u donošenju takvih odluka više odgovaralo staro načelo centralističkoga odlučivanja saveznih i republičkih organa (što pokazuje način na koji su pokušali ostvariti svoje zahtjeve o dvojezičnosti) i u tom su trenutku nužno morali prijeći na stranu *unitarističkih* snaga. U svom odgovoru na napade, Črnja je upozorio da je opća dvojezičnost opasna i za samu talijansku manjinu jer bi mogla, u okruženju nedovoljno diferenciranih nacionalnih odnosa, dovesti do rastroja njihova složenoga kulturnog bića. U općoj dvojezičnoj situaciji talijanska nacionalna manjina izvrgnula bi se opasnosti da se polako rastoči u moru jednoga nedovoljno određenog dvojezičnog istrijanstva u kojemu bi se talijanski element utopio u moru većine. On uopće ne dvoji da bi dvojezičnost "(...) aktivirala idejne recidive nekadašnjih neuspjelih autonomaških formula kojima je bilo za cilj da se Istra zadrži u izolaciji od Hrvatske".⁵³ To je bio pravi razlog Črnjina istupanja *protiv opće dvojezičnosti*. To je ključno uporište njegove političke misli iz koje slijedi da zahtjevi *Unije*, bitno ne pridonose procesima "*deprovincijalizacije*" Istre, odnosno "(...) hrvatskog nacionalnog fenomena (...)" za koji smatra da je potreban i Talijanima jer bez ovog procesa Istra ostaje osuđena na nazadovanje. Teško je to Talijanima bilo shvatiti, a još teže povjerovati. Teško je bilo povjerovati da nije riječ o "nacionalizmu" ili o nadmetanju dviju starih nacionalno-integracijskih ideja. Vodstvo *Unije* nije moglo prihvatiti obrazloženje da "(...) pozitivna rekuperacija nacionalnog bića istarskih Hroata nema (...) nacionalističke ciljeve". A posebice ne da je ona "(...) bitan preduvjet i za nacionalnu slobodu istarskih Talijana (...)".⁵⁴ Međutim, na "terenu" su se sukobi već dogodili i krenuli nekom svojom logikom. Duhovi prošlih vremena već su se probudili i izašli te ih je bilo nemoguće vratiti u bocu.

Drugi je problem u tome sukobu bio u tome što su lokalne i općinske strukture SK, istodobno, podržale talijanske zahtjeve za dvojezičnošću i uvođenje talijanskog jezika u škole bez ikakve javne rasprave.⁵⁵ Situacija je bila još složenija stoga što su gotovo svi sudionici ovih događaja, i Hrvati i Talijani, bili članovi SKH. Oni se susreću na sastancima Općinskog komiteta ili Općinske konferencije SKH i u tim previranjima dolazi i do razlika u mišljenjima i procjenama unutar hrvatskoga kruga. Tako je, primjerice,

51 Isto.

52 Zvane Črnja (1970.) *Dijalog o nacionalnom biću*. Dometi 12: 91.

53 Isto, 91.

54 Isto.

55 IMM, rujna 2005.

Mjesna organizacija (MO) SKH Kanfanar prihvatila zaključke OK SKH Rovinj i Općinske konferencije SKH Rovinja o uvođenju talijanskog jezika u škole i dvojezičnosti na području cijele općine. Nekako istodobno Mjesni odbor (MO) SKH Žminja, pak, odbija prihvatiti ove zaključke bez prethodne javne rasprave i referendumu.⁵⁶ U tome ih je podržao i glavni tajnik *Čakavskoga sabora* Zvane Črnja. On smatra da ova pitanja ne bi trebali rješavati ni savezna ni republička tijela i organi, nego da je sve u nadležnosti komuna i mjesnih zajednica.⁵⁷

Dakle, problem je bio u tome što lokalne partijske strukture, u kojima su bili Hrvati, nisu odmah i bezrezervno podržale stavove vodstva mjesnih zajednica, koji su također članovi tih lokalnih organizacija SKH. Djelomice je to bilo zbog inertnosti, a djelomice zbog navike prihvaćanja stavova viših foruma u okruženju demokratskog centralizma i partijske stege, što je još bila praksa iako u suprotnosti s idejom samoupravljanja, ali su na tome inzistirali članovi SKH talijanske nacionalnosti. S druge strane, i oni su bili sukobljeni unutar organizacija SKH. Ipak, u listopadu i studenome 1970. i partijske su se lokalne strukture Kanfanara i Žminja usuglasile u stavovima s vodstvima mjesnih zajednica, što su i demonstrativno pokazale početkom veljače 1971. kad svi članovi (osim jednoga) SK Kanfanara i Žminja nisu ispunili dvojezične upitnike nego su ih nepopunjene vratili OK SKH.⁵⁸

Taj problem nije se ticao samo narušenih međunacionalnih odnosa nego je narušavao i jedinstvo partijskih organizacija koje se još nisu mogle prilagoditi reformskim promjenama. Bio je to proces koji je u mnogo čemu nadilazio lokalne međunacionalne razmirice. Naposljetku, potkraj veljače 1971. održan je zajednički sastanak predstavnika općinskih političkih struktura s predstavnicima regije i nekoliko republičkih dužnosnika, na kojemu se raspravljalo o problemu dvojezičnosti. Predstavnici Kanfanara i Žminja nisu bili pozvani na sastanak niti su upoznati sa zaključcima. Do kraja kolovoza 1971. SK je utvrđivao odgovornost čelnika MZ Kanfanara i Žminja za stvoreno stanje nacionalne nesnošljivosti, posebice nakon njihova pisma od 10. lipnja iste godine. Bilo je to zajedničko pismo čelnih ljudi mjesnih zajednica Kanfanar i Žminj Marčela Marića i Petra Radovana. Pismo je izazvalo pravu buru negativnih reakcija, posebice vodstva *Talijanske unije* a onda i Općinskog komiteta (OK) SKH Rovinja. Naime, vodstvo MZ Kanfanara i Žminja obavijestilo je javnost, uz nabranje argumenata koji su ih naveli na takvu odluku, kako "(...) ne priznaju zaključke Općinskog komiteta SK i Skupštine općine o obaveznom uvođenju talijanskog jezika (...)".⁵⁹ Cijeli tekst pisma shvaćen je kao "nacionalistički", iako ni u jednom svom dijelu to nije bio, štoviše.

Da problem bude veći (za one koji se nisu slagali s idejom "integralnoga bilingvizma"), općine Umag, Novigrad, Buje, Rovinj, Poreč, Labin a onda i Pula, prihvatile su nacрте dopune Statuta o dvojezičnosti i uvođenju talijanskog jezika u škole svih stupnjeva, prema prijedlogu komisije SSRNH i *Talijanske unije*, a od kraja 1970. pa do sredine 1971.

56 PMM, Pregled rasprava i zaključaka...

57 Zvane Črnja (1970.) n. dj., 90.; Albino Crnobori (1971.) n. dj.

58 PMM, Pregled rasprava i zaključaka....

59 PMM, Kopija pisma od 10. 6. 1971.

ugradile su u svoje statute odredbe o dvojezičnosti i integralnom bilingvizmu.⁶⁰ Ono što je Talijanima Pule bilo važno jest činjenica da su neke odredbe o uvođenju talijanskog jezika u hrvatske osnovne i srednje škole već bile ispunjene ili su bili određeni rokovi do kojih ih treba ispuniti. Usto, tu je već postojalo ozračje za demokratsku raspravu o pojedinim problemima na koju su bili pozvani svi zainteresirani subjekti.⁶¹

Predstavnici Talijana u Općinskoj konferenciji SKH Pula raspravljali su na sjednici na talijanskom jeziku još od 1970. godine. To nije bio problem u ovom bilingvističkom okruženju. Oni koji nisu razumjeli talijanski mogli su u zapisnicima pročitati diskusiju na hrvatskom (predstavnici vojske ili oni koji su bili iz drugih krajeva Hrvatske i drugih republika).⁶²

Cijela se situacija u Rovinju naknadno zaoštrila nakon ankete riječkoga talijanskoga ilustriranog časopisa "Panorama" o nacionalnom izjašnjavanju talijanskoga dijela stanovništva i statusu talijanskoga jezika u istarskim mjestima gdje je narodnosna situacija bila posebno osjetljiva neposredno prije popisa stanovništva.⁶³ Kako je, među ostalim, bila riječ i o anonimnom anketiranju građana Žminja, to je shvaćeno kao provokacija kojom se žele "zatrovati" i međuljudski i međunacionalni odnosi, pogotovo što je dijelove ankete, uz komentare Antonija Bormea, prenio časopis rovinjskoga *Circola* – "Sottolatina".⁶⁴ *Unija* nije bila zadovoljna ni popisom stanovništva, barem prema pisanju tršćanskog dnevnika "Il Piccolo", jer se nisu koristili dvojezični formulari, ali i stoga što je, navodno, bilo nekoliko primjera verbalnih "pritisaka" povjerenika popisa na one građane koji su se htjeli izjasniti kao Talijani. Vodstvo *Unije* nije bilo zadovoljno ni rezultatima popisa jer je popis, prema njihovu mišljenju, pokazivao manji broj Talijana u Istri i Rijeci od očekivanog.⁶⁵

Činjenica je da su se politički aktivisti i intelektualci i Talijana i Hrvata u Istri pripremali za popis stanovništva, objašnjavajući svojim sunarodnjacima kako se prigodom popisa ne bi trebali plašiti iskazati svoju nacionalnost. Za talijansku je manjinu bilo vrlo važno brojem pokazati svoju prisutnost u Istri i Rijeci.⁶⁶ Talijanski se nacionalni program početkom 70-ih nije razvijao, odnosno radikalizirao se samo kao reakcija na

60 DAPA, OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale Riservato ai dirigenti dell'Unione, Giugno, 1972., Za vodstvo *Talijanske unije* vrijedan pozornosti je bio tzv. *Akcijski program* koji je osmislio "Mješoviti odbor" OK SKH Pula i SSRNH Pula, a bio je predstavljen na javnoj raspravi 18. svibnja 1970. godine. *Program* predviđa raspravu o uvođenju radioprograma na talijanskom jeziku i dvojezično tiskanje *Službenog lista Općine*. U lipnju 1971. politički aktiv Pule je organizirao široku javnu raspravu kako bi se dobilo cjelovito mišljenje. No nije sve teklo glatko. Neko vrijeme nakon objavljivanja tzv. *Akcijskog programa*, koji je predviđao dvojezične nazive ulica u Puli, ploče s nazivima su postavljene, ali samo na hrvatskom jeziku.

61 Anamaria Perović (1971.) *Si troverà un adeguata sistemazione per la IV scuola elementare italiana di Pola e del suo asilo?* El Clivo, 1: 4-10.

62 DAPA, OK SKH, Pula, (1971.), k:394, Sten. bilj. sa sjednica OK SKH Pula 1971.

63 Panorama, 15. 3. 1971., *Alcuni dubbi sulla dichiarazione di nazionalità: Noi e il censimento*.

64 Sottolatina, 1. 4. 1971., br. 13., *Inchiesta di Panorama*.; Usporedi: Antonio Borme (1992.) n. dj., 55-58.

65 Il Piccolo, 25. 4. 1971., *Gli italiani dell'Istria contestano il censimento*.

66 Lucifero Martini (1971.) *Il censimento e in atto*. Panorama, 31. 3., 6: 3.

nacionalnu euforiju Hrvata (jer koliko je god hrvatski nacionalni pokret bio opterećen hrvatsko-talijanskim odnosima toliko je bio opterećen i onaj talijanski). On se javlja sredinom 60-ih da bi 1970. bio jasno artikuliran kao posljedica procesa liberalizacije i demokratizacije društva, koliko god ti pojmovi bili uvjetovani specifičnim jugoslaven-skim uređenjem i koliko god ti pomaci u društvu bili mali. Talijani su se isto, kao i Hrvati (ne previše masovno), politizirali kroz svoje – *talijanske klubove kulture* ili *Talijansku uniju*. Dio članova SKH ostaje vjeran politici SK isto kao i njihovi hrvatski “drugovi”. To je i bio problem. U istarskim je organizacijama SKH bilo tek jedan posto Talijana, zbog čega su stalno trpjeli kritike. Sva su se rukovodstva stalno naprezala uvući u Partiju što veći broj članova talijanske narodnosti, posebice u Puli, Rovinju i Bujama, dok je u Poreču i Labinu situacija bila “alarmantna”.⁶⁷

Potkraj svibnja i početkom lipnja 1971. sukob se vodstva *Čakavskoga sabora i Tali-janske unija za Istru i Rijeku* (Črnja – Borme – Radossi) zaoštrio i zbog *Izjave Čakavskoga sabora*, o nazivima hotela i ugostiteljskih objekata u Istri koji nisu bili hrvatski. *Unija* je reagirala na *Izjavu* misleći da ona izrijekom govori o *talijanskim* nazivima i toponimima kao *stranim* nazivima, što je za njih bilo uvredljivo jer se nisu osjećali strancima nego dijelom autohtonog stanovništva.

Naime, tijekom odvijanja redovne skupštine *Čakavskoga sabora*, održane u svibnju 1971. u Žminju, javno je, uz ostalo, izjavljeno da se osporava dodjeljivanje stranih naziva hotelima i ostalim postojećim turističkim objektima, ili onima koji se tek podižu ubrzanim ritmom, na čitavoj jadranskoj, a posebno na istarskoj obali. Vodstvu *Talijanske unije* se činilo da se duh *Izjave* može proširiti, općenito, i na područje toponomastike. Za Talijane tu ništa nije bilo sporno, jer su shvatili da *Izjava* ukazuje “(...) na potrebu zaštićivanja autohtone fizionomije Istre (...)” pa su i oni bili protiv onih koji idu u krajnost, posebice protiv onih koji nisu poštovali povijesnu stvarnost Istre, njegovu tradiciju i kulturu koja, prema vodstvu *Unije*, pripada “(...) trima sasvim definiranim etničkim zajednicama”. U tom su smislu dijelili mišljenje izraženo u *Izjavi Čakavskoga sabora*: “(...) u pogledu potrebe kočenja prekomjernog uvođenja lingvističkih tuđica, koja su katkad prava pravcata sramota (...)”. No vodstvu *Unije* je smetalo prema njihovu mišljenju:

“(...) jednostranost ekskluzivnih postavki koje svjesno ignoriraju istarsku stvarnost: postojanje triju kultura, tri jezika; želeći da pripišu pravo zaštite samo jednoj komponenti u mjerama za uvođenje reda u situaciji, nažalost, kaotičnoj i povjerenoj brizi osoba u čiju kompetenciju i tankoćutnost imamo pravo da sumnjamo!”⁶⁸

Unija je smatrala da na istarskoj obali ne mogu biti prisutne samo “(...) kulturne tradicije hrvatskog naroda sa svim svojim vanjskim osobinama, već i talijanskog naroda (...)”. Stoga su se pitali što se podrazumijeva pod “stranim nazivima” pa preporučuju da se *Izjava* dopuni i precizira ako se pod “stranim jezikom” ne misli “(...) jezik ta-

67 DAPA, OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale Riservato ai dirigenti dell'Unione, Giugno, 1972.

68 Vjesnik u srijedu (VUS), 9. 6. 1971., *Talijani u Istri*.

lijanske etničke grupe".⁶⁹ Odgovor Zvane Črnje, jednoga od tvoraca Izjave, odmah je uslijedio u "Dometima" a zbog zanimljivosti sadržaja objavljen je u cjelovitu obliku u "VUS"-u, 9. lipnja 1971. godine. Uvidjevši da je reakcija Unije izraz stalnoga osjećaja nacionalne ugroze, Črnja redom, po točkama, objašnjava nespornost, ali ostaje pri svakoj izrečenoj definiciji "Izjave" Čakavskoga sabora. Već na početku ustvrđuje kako se u Izjavi uopće ne spominju "strani nazivi" nego "kozmpolitski nazivi", pa je samo pitanje vodstva Unije "(...) što pod stranim nazivima podrazumijeva Čakavski sabor" – bespredmetno. Čakavski sabor se usprotivio pojavi "kozmpolitizacije" a ne "talijanizaciji". Stoga vjeruje da "(...) ono što je strano za nas Hrvate, strano je i za njih (Talijane – op. a.)", pa tu protuslovlja nema. Utvrdivši da je Čakavski sabor bio vrlo precizan u svojim formulacijama, spočitava Uniji površnost i ishitrenost. "Izjava" Čakavskoga sabora se nije odnosila posebno na pojave u Istri, nego na procese koji su zahvatili cijelu jadransku obalu. Zbog toga je bilo neuputno očekivati da će se u njoj posebno naglasiti specifična nacionalna problematika istarskih Talijana. Štoviše, ona je u svom "ideološkom aspektu!" uzeta u obzir, a to je, prema Črnji, mnogo važnije od "(...) praznih verbalnih fikcija". Talijanski nazivi u Istri, što se tiče hotela i ugostiteljskih objekata, uopće nisu bili ugroženi. Črnja potvrđuje da su samo u Rapcu tri hotela dobila talijanske nazive, dok u isto vrijeme ni jedan novi objekt nije nazvan hrvatskim imenom, Ako se izdvoje "kozmpolitski" nazivi, u Istri je sagrađen mnogo veći broj hotela s talijanskim nazivima nego s hrvatskim. Zbog svega toga je za Črnju kritički istup Talijanske unije u povodu Izjave Čakavskoga sabora, djelomice oštar, nervozan i uvredljiv, te i u "najmanju ruku bezrazložan".⁷⁰

U nastavku svoga odgovora Črnja proširuje diskusiju i na one elemente koji su netočni i koji su stalna prijetnja međunacionalnim hrvatsko-talijanskim odnosima, a koje vodstvo *Unije* stalno u svojim napisima ponavlja. Riječ je o samom pojmu Istre koja, kao cjelina u državno-pravnim odnosima više ne postoji, jer je podijeljena između Hrvatske i Slovenije, a onda djelomice, i između Slovenije i Italije. Slovensko primorje je odijeljeno od onoga što se tada podrazumijevalo pod pojmom Istre. Stoga "*istarsku stvarnost*" ne obilježuje postojanje triju kultura i tri jezika nego samo dviju kultura (hrvatska i talijanska) i dva jezika (hrvatski i talijanski). Črnja koristi prigodu kako bi do kraja iznio svoje mišljenje o "povijesnim" zabudama vodstva *Talijanske unije*, koje im mogu više štetiti u odnosima s ostalim "netalijanskim" stanovništvom no koristiti, ali i kako bi definirao "*istarski identitet*".

Ova neprecizna domišljanja vodstva *Unije* odražavaju pomanjkanje kritičkog smisla za povijesnu i tadašnju nacionalnu realnost Istre. To je, za Črnju, primjer "(...) *metafizičkog bijega od analize, koji vodi u pogrešne pretpostavke i zablude*". On je mišljenja da kad se govori o nacionalnim i međunacionalnim odnosima u Istri, valja odmah identificirati i izolirati sve posljedice (i relikte) fašističkog denacionalizatorskog nasilja. O njima se može govoriti samo kao o "*nacionalnim traumama*" koje treba liječiti, a ne kao o rele-

69 Isto.

70 Isto.

vantnim pokazateljima "(...) istarskih ljudskih supstanci". Posljedice denacionalizacije duhovno su osiromašile Istru te, prema Črnji, ne mogu biti ničija "nacionalna aktiva".⁷¹ Upravo suprotno: "(...) one su naša zajednička hrvatsko-talijanska humanistička pasiva". Usto, smatra da ni znanstveno ni politički nije moguće braniti tezu o dvojnosti ili čak trojnosti "istarske" kulture, jer za njega "istarske" kulture, ustvari, i nema. Postoji u Istri hrvatska i talijanska kultura s potpuno jasnim i strogo podijeljenima nacionalnim obilježjima.⁷²

Črnja pokušava riješiti još jednu zabludu vodstva *Talijanske unije*. Za tadašnju nacionalnu geografiju Istre republička granica na Dragonji bez sumnje je državno-politička, pa i povijesna činjenica, dok bivša *rapalska*, jugoslavensko-talijanska granica, pri utvrđivanju tadašnje "istarske stvarnosti" za njega nema, ne može i ne smije imati nikakva značenja. Zašto? Zato što to nikad nije bila granica talijanske nacije i kulture nego granica "talijanskoga imperijalizma", pa su stoga neprihvatljive sve one ideje koje je na bilo koji način uzimaju u obzir. Istra, po njemu, nije "rezervat" dviju nacionalnosti nego otvoreni prostor koji ničim ne može biti odvojen od Hrvatske (od hrvatske državnosti – op. a.).⁷³

Odnosi između talijanskih i hrvatskih intelektualaca Rovinjštine – nositelja nacionalnih ideja, toliko su zaoštreni da *Unija* odbija pozive za kulturne priredbe rovinjske *Matice hrvatske* i *Čakavskoga sabora*.⁷⁴ U dnevnom tisku, pak, vodi se oštra polemika o barbanskom kanoniku Pietru Stancovichu (Petar Stanković, 1771. – 1852.), između talijanskih povjesničara iz Centra za povijesna istraživanja (*Centro di ricerche storiche*) iz Rovinja, *Talijanske unije* i *Čakavskoga sabora*, koji je predstavljao Zvane Črnja.⁷⁵ Pietro Stankovich ili Petar Stanković – Talijan ili Hrvat – ali nikako i jedno i drugo, samo je vrh ledene sante loših odnosa dviju nacionalnih udruga i indikator nesređenih povijesnih procesa. Indikator je to i pokušaja razdvajanja zajedničke povijesne stvarnosti u

71 Isto.

72 Isto: "(...) Ali kultura se ne sastoji od apstraktnih naplavina. Ona je živo determinirano biće čija se opstojnost svodi na faktičku opstojnost ljudi s kojima je povezana, a ne na unaprijed zadanu, ili proizvoljnu, geografsku konstantu. Nacionalna geografija uvijek je predmet egzaktnog (statističkog) utvrđivanja, i što je naša želja da nacionalna prava pojedinih narodnosti više unaprijedimo, to je i potreba za preciznijim utvrđivanjem samog nacionalnog entiteta (jednog, a ne dvojnog ili trojnog) bez sumnje veća."

73 Isto: "(...) a naš je zadatak da u tom otvorenom i do kraja demistificiranom prostoru osiguramo i stalno unapređujemo kako nacionalno biće istarskih Hrovata, tako i biće istarskih Talijana, vodeći računa o činjenici da u globalu stoljetne istarske klasno-nacionalne drame nitko nije bio pošteđen. Jer oni koji su u jednoj fazi istarskog sukoba dobili, u drugoj su izgubili. I obrnuto. Ali sada treba ubrati humane plodove samoupravnog demokratskog socijalizma i svim mogućim društvenim sredstvima spriječiti da se na štetu talijanske nacionalnosti ne ponovi "negativna faza." To se, prema Črnji, može postići "(...) samo na bazi posvemašnje negacije starih pogleda na nacionalne odnose u Istri, a također i negacijom stare pragmatike koja je smatrala da se životni imperativ jedne nacionalnosti sastoji u ekspanziji na račun druge. Nema sumnje da su progresivne snage među Hrvatima i Talijanima u Istri sposobne da zajedničkim naporom utvorde posve nove kriterije za ispravno socijalističko rješenje međusobnih odnosa". Na koncu, ipak dodaje, da se ne zaboravi, "(...) temeljno (i opće) nacionalno određenje Istre nije sporno. Ona nije pripala Hrvatskoj osvajačkim ratom već isključivo na osnovi etničkog principa uz najširu suglasnost međunarodne zajednice. A domovina istarskih Talijana nije Istra nego Hrvatska."

74 PMM, *Dopis Talijanske unije Čakavskom saboru* u Žminju od 10. 2. 1971.

75 NL, 17. 3. 1971., *Barbanski međunacionalni promašaj*.

okvirima zauzetosti vlastitom povijesti.⁷⁶

Neki od članova (ratne generacije članova SK) Općinske konferencije Pula bili su protiv takvih "prepućavanja", koristeći rječnik "starih partijaca" i unoseći u tu problematiku stara shvaćanja o "zabrani" pisanja i govorenja o tabù-temama, posebice onima koji nisu za to dobili dopuštenje, odnosno nisu "politički kvalificirani", dok su mlađi podržavali demokratsko pravo iznošenja vlastitih misli, dakako, argumentiranih i neuvredljivih.⁷⁷ Time, naravno, nesnošljivost nije okončana. U Rovinju su se pojavila i anonimna pisma naslovljena na MZ Žminj u kojima su se diskreditirali i za privredni kriminal i nepotizam teretili pojedini rovinjski općinski i partijski dužnosnici, a koje je predsjednik MZ Žminj Petar Radovan iznio u javnost.⁷⁸ Sklepane su i umnožavane podrugljive i optužujuće pjesmice na istu temu. Pisma su kasnije uništena ali je gorak okus neugode i neprincipijelnosti ostao. Naposljetku, *Statut Općine Rovinj* izglasan je i uz prosvjed 19-orice svećenika i biskupa Nežića te političkih aktiva Kanfanara i Žminja.⁷⁹

Neugodno i zlonamjerno "prepućavanje" nastavilo se i tijekom predizbornog i postizbornog razdoblja za zastupnika u Kulturno-prosvjetno vijeće Sabora SRH (izborna jedinica 27 Rovinj), kad je velikom većinom glasova izabran Marčelo Marić, predsjednik MZ Kanfanar, a onda posebice i nakon donošenja akcijskog programa *Unije*, 23. prosinca 1971. godine.⁸⁰

Izbor Marčela Marića, jednoga od nositelja reformskoga i nacionalnog pokreta iz Istre za zastupnika u Kulturno-prosvjetno vijeće Sabora SRH, posebno je značajan trenutak u osvjetljavanju političkog ozračja u jednom dijelu Istre potkraj studenoga 1971. godine. Njegovo povlačenje s toga mjesta potkraj prosinca iste godine još je indikativnije. Cijela priča odvija se u okviru već spomenutoga sukoba *Talijanske unije*

76 GI, 22. 6. 1971., *Stancovich ostaje Stancovich*.

77 "(...) U posljednje vrijeme ispada kao da ono što smo do sada radili nije bilo sasvim dobro ili kao da smo dali previše prava Talijanima. Čini mi se da su tome doprinijele izjave pojedinih funkcionara Talijanske unije, koje nisu bile u skladu sa našim dogovorima i našim ponašanjem. Slažem s drugom Volghierijem da je tome mogla doprinijeti i polemika u štampi oko Stankovića, Pipana (...) neka raščišćavanja nazovimo ih naučna, a u stvari to nisu bila, a mogu biti nešto drugo. (...) U okviru priprema skupštine talijanske unije u Poreču, imali smo s predstavnicima Unije vrlo otvoren razgovor. Rekli smo s čime se slažemo a s čime se ne slažemo. S nekim stvarima se ne slažemo. To je točno ali ne bi smjelo biti uzrok drukčijem ponašanju". ili: "(...) Polemika što se u štampi pojavila oko Stankovića nije u redu, jer to pokreće čitavu politiku između dvije narodnosti koje žive na ovom terenu. (...) Kad se to pojavi treba vidjeti tko su ti ljudi koji se pojavljuju na špicu, da li imaju političke kvalifikacije za to". ili: "Podržavam stavove redakcije "Glasa Istre" i njezinog direktora ali se na slažem sa drugom (...) oko polemike koja je vođena u štampi. Mislim da je to dobro došlo. Moramo svakome omogućiti da piše, svakoj strani pružiti mogućnost da kaže ono što misli. Druga je stvar da li treba onako da se piše. Netko je rekao da će se održati rasprava, pa ćemo se na toj raspravi o tome dogovoriti." Vidi: DAPA, OK SKH, Pula, (1971.), k:394, f:157, Ste. bilj. sa sjednice OK SKH Pula od 21. 5. 1971.

78 PMM, fotokopija Dopisa Općinskog komiteta SKH Rovinj, od 28. 7. 1971.

79 DAPA, OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale Riservato ai dirigenti dell'Unione...

80 LVP, 12. 11. 1971., *Romano Bozac candidato al Sabor della Croazia*; PMM, Ostavka Marića na članstvo savjeta za historijska istraživanja iz Rovinja, od 17. 11. 1971.; PMM, Uvjerjenje Izborne komisije od 26. 11. 1971. br. IR-14/1-1971.; NL, 1. 12. 1971., *Marčelo Marić zastupnik u Saboru*.

i OK SKH Rovinja, s jedne strane, i predsjednika MZ Kanfanara i Žminja, ljudi oko Općinskog odbora SSRN, Ogranka *Matice hrvatske* Rovinj i *Čakavskoga sabora*, s druge strane.⁸¹ Drugi je kandidat bio isto tako "(...) ugledni i vrijedni aktivista (...)” Romano Božac, također vijećnik Skupštine općine Rovinj, kojega je podržao OK SKH Rovinj uz ostale društveno-političke strukture Općine.⁸² Njegov izbor, sam po sebi, ne bi bio sporan da u vezi s izborom ove dvojice kandidata nije bila riječ o priznavanju, prihvaćanju ili odbijanju i osudi idejno-političkih stavova glede dvojezičnosti i obveznog uvođenja talijanskog jezika u osnovne škole Kanfanar i Žminj, što je u lokalnim uvjetima postalo simbolom borbe za *hrvatska nacionalna prava*.⁸³

IV.

U Rijeci hrvatsko-talijanski odnosi nisu bili toliko zaoštreni i još su se vrlo stidljivo probijale diskusije u partijskim strukturama o položaju talijanske manjine. Prvi koji su inicirali razgovore o položaju talijanske manjine u Partiji bili su Valerio Zappia, član Općinske konferencije SKH Rijeka, član CK SKH te direktor riječke nakladničke kuće *Edit* i talijanskog časopisa "Panorama" i Vinko Grbac predsjednik MOK SKH Rijeka.

Tijekom druge polovice 1970. do sredine 1971. intenzivirala se suradnja s kulturnim institucijama i društvima u Italiji, posebice s Trstom od kojih su uspjeli dobiti određena poticajna sredstva za svoju kulturnu djelatnost. *Talijanska unija*, poput *Matice hrvatske*, ima svoje lokalne tiskovine. U Rovinju izlazi (šapirografirana) "Sottolatina", u Puli (isto tako šapirografirana) "El Clivo" a u Rijeci "La Torre". Talijanski su intelektualci u vodstvu *Unije* još u listopadu 1970. pojačali svoju djelatnost, ali i zahtjeve. Nakon zahtjeva za autonomijom talijanskih škola potkraj 1970. traže u svibnju 1971., uz kulturnu, i društveno-političku autonomiju.⁸⁴ Zašto to čine? Uvjeren sam, što će se kasnije i pokazati mogućim, da je glavni razlog bio njihov osjećaj izigranosti ili napuštenosti – od strane hrvatskih intelektualaca u nekim ograncima *Matice hrvatske* ili *Čakavskoga sabora*, jer su u reformski pokret, koji je uz ostalo nosio nacionalni naboj, ušli bez njih. Talijani su vjerojatno htjeli sudjelovati u reformskom pokretu, kako bi svoj status *nacionalne manjine* ili *autohtone etničke skupine* podigli na viši stupanj.⁸⁵

Zašto nisu? Navodno su bili "razočarani" ponašanjem dijela hrvatskoga klera na čelu

81 PMM, U pogledu kandidature Marčela Marića *Talijanska unija* je od samog početka vodila negativna promidžbu, a Marić je, pak, sa svoje strane, lobirao glasačko tijelo preko *Matice hrvatske* i Op. konf. SSRN gdje je bio potpredsjednik. Činjenica je da OK SKH Rovinja nije podržavao kandidaturu Marčela Marića jer su se našli na suprotstavljenim stranama, ali je isto tako činjenica da o njegovoj kandidaturi nije ni raspravljao, pa se od njegove kandidature samo ogradio.; Obrazac pisama Petra Radovana koja su poslana na adrese birača od 19. studenog 1971. s pečatom Mjesnog odbora SSRNH Žminj.

82 Josip Bratulić (ur.) (2002.) *Izveštaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske...*, 275; navodi se kandidat Bartul (Bartolo) Ozretić za "Kulturno-prosvjetno vijeće" Sabora.

83 PMM, *Uvjerjenje Izborne komisije...*, 26. 11. 1971. br. IR-14/1-1971.; *Rezultati glasanja za izbor zastupnika u Prosvjetno-kulturno vijeće Sabora SRH* izborna jedinica 27 Rovinj, 25. 11. 1971.

84 LVP, 23. 5. 1971.; PMM, Kopija pisma od 10. 06. 1971.

85 Panorama, 15. 4. 1971. br. 7., "Matica hrvatska": *mano tesa: "Dometi": Autonomià e Tripalo.*

s porečko-pulskim biskupom Dragutinom Nežićem zbog, prema njima, "nacionalističkog" ponašanja tijekom akcije prikupljanja sredstava za tunel Učku.⁸⁶ Naime, biskup Nežić je u "Glasu Istre" objavio otvoreno pismo ili poziv svećenicima i vjernicima u Istri da upišu zajam za Učku kao što je i on sam učinio. Na kraju je blagoslovio cijeli "(...) taj plemeniti pokret i sve one koji će u njem velikodušno sudjelovati!".⁸⁷ Prvo, biskupova podrška jednoj takvoj akciji, koju je vodstvo *Unije* ocijenilo "nacionalističkom"(!), bila je stvar koja se čak i mogla tolerirati ali, da svoj poziv naslovi: "Svećenicima i vjernicima hrvatske Istre" to nisu mogli oprostiti, jednostavno stoga što su smatrali da Istra nije samo hrvatska i zato što se nisu smatrali dijelom "hrvatske" Istre. Otuda njihova kasnija tvrdnja da njih nitko nije pozvao u akciju upisa zajma.⁸⁸

Predsjednik *Unije*, Antonio Borme zatražio je na sjednici Kulturno-prosvjetnog vijeća Skupštine općine Pula, 23. lipnja 1971. da se u Puli za omladinu talijanske nacionalnosti otvori samostalni "školski centar" drugog stupnja, što vijećnici pulske općine nisu htjeli podržati. Jednoglasno su se suprotstavili ovom zahtjevu opravdavši svoju odluku nepostojanjem ekonomskih uvjeta za osnivanje novoga samostalnoga školskog centra.⁸⁹ Borme je ustrajao u zahtjevu za školama na talijanskom jeziku jer su se, prema njemu, jedino tako mogli osigurati jednaki uvjeti obrazovanja talijanskoj nacionalnoj manjini. Zatražio je i autonomnost odlučivanja za talijansku školu. Na primjedbu nekolicine vijećnika kako je riječ o racionalizaciji i ekonomizaciji školske mreže, te da se mogu izdvojiti odjeljenja s nastavom na talijanskom jeziku, Borme je odgovorio da "(...) nema povjerenja u mješovite ustanove jer su one upropastile perspektivu talijanskih učenika".⁹⁰ Cijeli je problem, prema Bormeu, mnogo složeniji jer zahvaća i udžbenike koji se "(...) mehanički prevode na talijanski jezik pa tako izostaje i njihov odgojni moment". Borme je pred istarsku, ali i ne samo istarsku, javnost postavio novi politički zahtjev – autonomiju odlučivanja Talijana, odnosno zahtjev da posljednju riječ u procesu odlučivanja, kad je riječ o njihovim interesima i egzistenciji, imaju sami Talijani. Zahtjev je postavljen tijekom javne rasprave o amandmanima na republički ustav u kojemu se Hrvatska tretira kao država. Taj je stav vidljiv iz dopuna 25. amandmana: "*Socijalistička Republika Hrvatska, suglasno međunarodnim ugovorima, politici dobrog susjedstva i neodgodivih potreba etničkih grupa stimulira i podupire razvitak i održavanje odnosa između etničkih grupa i izvornih naroda, kao neophodnu potrebu za njihov kompletni kulturni i jezični razvitak*".⁹¹ Naposljetku, u 26. amandmanu *Unija* predlaže dopunu u smislu da

86 DAPA, OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale Riservato ai dirigenti dell'Unione, Giugno, 1972.

87 GI, 24. 3. 1971., *Širi se pokret za proboj Učke: "Svećenicima i vjernicima hrvatske Istre"*.

88 DAPA, OK SKH Rovinj, (1970. -1972.), k:1: Materiale riservato ai dirigenti dell'Unione, Giugno, 1972.; Panorama, 30. 5. 1971., XIV Assemblea dell'Unione degli Italiani: Na 14. redovnoj skupštini *Talijanske unije za Istru i Rijeku* izabrano novo vodstvo u koje su ušli: Andrea Benussi kao počasni predsjednik, Antonio Borme kao novi – stari predsjednik te Feruccio Glavina, Leo Fusilli i Luigi Ferri kao potpredsjednici te Corrado Illiasich kao tajnik.

89 GI, 24. 6. 1971., *O školama-javno!*

90 Isto. Usporedi: Panorama, 30. 9. 1971. *Prospettive e problemi della scuola del gruppo etnico italiano*.

91 GI, 25. 10. 1971., *Primjedbe Talijana na ustavne amandmane*.

Republika Hrvatska "(...) jamči stabilne izvore financiranja za ostvarenje ustavnih odredbi značajnih za etničke grupe".⁹² Međutim, podršku svojih stavova i želja vodstvo *Unije* nije očekivalo a ni tražilo od hrvatske republičke vlade i CK SKH, pogotovo ne u razdoblju eskalacije nacionalne euforije, nego se okrenulo saveznoj vladi i Predsjedništvu SKJ. Stoga ne čudi što se *Unija* sustavno javno izjašnjava protiv hrvatskoga narodnoga i reformskog pokreta, posebice nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, kad je cijela politička situacija bila izvjesnija i jasnija.⁹³

Program *Unije* se potpuno podudara sa zaključcima 21. sjednice Predsjedništva SKJ i, naravno, 23. sjednice CK SKH, kako bi osigurala ravnopravan razvitak svoje etničke skupine.⁹⁴ *Unija* je, prema *Programu*, bila spremna surađivati s društveno-političkim organizacijama riječko-istarskog područja i Slovenskog primorja na ispravljanju svojih pogrešaka. Iako je bila svjesna svojih pogrešnih političkih poteza, Glavni odbor *Unije* uporno je odbijao bilo kakve zaključke o pojavi "iredentizma" i "nacionalizma" u krilu *Unije*. Smatrali su da je usporedba *Unije* i *Matice* tendenciozna te da se njihovi nacionalni zahtjevi, politička akcija, izrečene primjedbe i napisani članci ne mogu uspoređivati s nacionalizmom koji je nastao u *Matici hrvatskoj*.⁹⁵

Diskusija Giovannija Radossija, direktora Centra za povijesna istraživanja (*Centro di ricerche storiche*) iz Rovinja, na Odboru *Talijanske unije* objavljena u "La Voce del popolo", 26. prosinca 1971., jasno otkriva talijanske pozicije i njihovu bojazan za vlastita manjinska prava tijekom razdoblja povišenih nacionalnih tenzija. Otkriva i razloge bojkota društvene i političke akcije upisa zajma za gradnju tunela Učka. Giovanni Radossi, osim što je bio direktor *Centra* i jedan od vodećih ljudi rovinjskoga *Talijanskog kluba kulture* i *Talijanske unije za Istru i Rijeku* te jedan od glavnih nositelja (uz Bornea) talijanskih zahtjeva za potpunu ravnopravnost talijanske nacionalne manjine, koji se izravno sukobio s eksponentima hrvatskoga nacionalnog pokreta, bio je i član OK SKH Rovinj.

Bojazan Talijana pojačala se kada su zaključci OK SKH Rovinja od 22. srpnja 1971. i MOK SKH ozbiljno kritizirali njihov negativni stav u svezi s akcijom zajma za Učku, nedolazak na manifestacije *Čakavskoga sabora* i Ogranka *Matice hrvatske* i općenito nacionalističke ispade, poput neumjerenih izjava predsjednika *Talijanske unije* u tršćanskom desničarskom listu "Il Piccolo" u svezi popisa stanovništva.⁹⁶

Cijeli sukob je dobio mnogo širu dimenziju nego što je, ustvari, realno zasluživao. Vodstvo *Unije* i rovinjskoga *Circola* su tu kritiku, iako je donesena istodobno s kritikom djelovanja Marčela Marića i Petra Radovana, nekritički smatrali pokušajem skrivanja pravog stanja stvari i upozorili da na području Rovinjštine, odnosno Istre već više

92 Isto.

93 GI, 6. 12. 1971., *Talijani socijalističke Jugoslavije Titu*; GI, 13. 12. 1971., *Spremnost realizacije politike protiv nacionalističkog djelovanja*.

94 NL, 24. 12. 1971., *Talijanska unija donijela akcioni program*.

95 Isto.

96 PMM, Fotokopija Dopisa Općinskog komiteta SKH Rovinj Mjesnoj zajednici Kanfanar i svim društveno političkim organizacijama Istre, od 28. 7. 1971.

godina "(...) tinja iskra moguće buduće kontrarevolucije". Stoga smatra da bi trebalo "(...) očistiti sve (...)" kako se to ne bi dogodilo. U tom smislu treba pomoći "(...) poštenim hrvatskim drugovima (...)".⁹⁷

Odabir "teških" riječi i formulacija kao što je "kontrarevolucija", "očistiti sve", jasno govori, ne samo o prihvaćanju metoda "revolucionarnoga nasilja" u obračunu s političkim protivnicima, nego i nemogućnost obrane vlastitih političkih pozicija. Te su izrečene i napisane riječi ostavile mučan dojam dugo nakon *Proljeća*. Zašto takva oštra osuda i odmak od "hrvatskih drugova"? Kakva je politička pozicija vodstva *Unije* u prosincu 1971?

Lucifero Martini, urednik "Panorame", glasila *Unije*, stari član Partije, u svom članku u navedenom listu pod naslovom: "Contro il nazionalismo lotta aperta a tutti i livelli:

Dicembre rovente" ("Protiv nacionalizma otvorena borba na svim razinama: Užareni prosinac"), možda najbolje objašnjava političku poziciju *Unije* u trenucima osude i smjene hrvatskog komunističkog reformskog vodstva. Naime, vodstvo *Unije*, sada već političkoga predstavnika talijanske nacionalne manjine (u talijanskom tisku govori se o etničkoj skupini – *gruppo etnico*), odmah se izjasnilo za borbu protiv "šovinizma i nacionalizma", prihvativši Titove naputke. Vodstvo se *Unije* ustvari uplašilo posljedica nastale političke konstelacije, tim više što su samu *Uniju* prozivali za *iredentizam* ili nazivali "talijanskom Maticom".⁹⁸

Iz razgovora s članovima Predsjedništva *Talijanske unije*, s potpredsjednikom i tajnikom Ferucciom Glavinom i Corradom Illiasichom, te članovima Predsjedništva Aldom Bressanom i Lucianom Giuricinom, koji je potkraj siječnja 1972. vodio urednik "Novog lista" Mario Barak, možemo odrediti jasan odnos *Unije* prema MH i masovnom nacionalnom pokretu. On je identičan članku Lucifera Martinija. Na pitanje kakav su prijem među

Talijanima imale odluke Karadorđeva i 23. sjednice CK SKH, vodstvo *Unije* odgovora:

"(...) Riječ oduševljenje je preslaba. Čini nam se da nećemo pogriješiti ako kažemo da jedna relativno mala etnička grupa utopljena u more većine, može najviše osjetiti val rastućeg nacionalističkog zapljuskivanja. A toga zapljuskivanja je na području Hrvatske svakako bilo. To, uostalom nije naša ocjena ali smo i mi osjetili pa smo odluke u Karadorđevu i 23. sjednice CK SKH pozdravili kao povratak na one ideale za koje smo se opredijelili još u vrijeme začetka borbe radničke klase i seljaka u Istri, za vrijeme fašističke okupacije i napokon za vrijeme narodnooslobodilačkog rata."⁹⁹

Odnos vodstva *Talijanske unije*, što ne znači i svih Talijana u Istri i Rijeci, prema projektu gradnje tunela kroz Učku, zbog nacionalne euforije koja je vladala u vezi s tim, imali su *a priori* negativan stav. Za sve nacionalističke ispade vezane uz taj projekt

97 LVP, 26. 12. 1971., *Colpendo si vuole discreditare una linea politica. "Questa volta sono partiti da Zagabria, la prossima volta, se non puliremo tutto, potrebbero anche partire dall'Istria; se non daremo una mano ai compagni croati onesti, a pulire la piazza anche qui da noi."*

98 Panorama, 31. 12. 1971., 24.: 4-5.

99 NL, 29. i 30. 1. 1972., *Na udaru nacionalizma i iredentizma.*

optuživali su *Maticu hrvatsku* i *Čakavski sabor*, a onda i medije koji su takvoj nacionalnoj euforiji dali i svoj doprinos. Vodstvo *Unije* je zabrinjavala "nacionalistička propaganda" koja je spominjala "vječni san" o združivanju isključivo Slovenaca i Hrvata, dok se na njih zaboravilo. Smatrajući da se projekt *Tunel Učka* posve oteo kontroli SK i SSRN te da služi isključivo kao element nacionalnoga okupljanja Hrvata, oni su odlučili ne odazvati se akciji upisa zajma. U tom smislu je zatraženo pozivanje na odgovornost Alekse Ladavca, direktora poduzeća *Učka*, i predsjednika Odbora *Tunel Učka* za Istru Antuna Bubića te Ivana Siljana kao glavne krivce za takvu "nacionalističku" promidžbu.¹⁰⁰

Zanimljivo je da su se, s druge strane, talijanski klubovi kulture u ostalim dijelovima Istre uključili, putem SSRN-a, u akciju upisa zajma za gradnju tunela kroz Učku i da tome nisu pridavali nacionalistička obilježja. Posebice ja naglašena solidarnost *Talijanskog kluba kulture Antonio Gramsci* iz Pule koji je bez oklijevanja upisao zajam.¹⁰¹ Tako su učinile i ostale talijanske kulturne organizacije osim, naravno, one u Rovinju. Taj negativni stav vodstva *Unije* prema upisu zajma za Učku novo će vodstvo kasnije, potkraj siječnja 1972. pokušati ublažiti, pa čak i preinačiti.¹⁰²

Ni jedno ni drugo nije bila istina jer je *Unija* kao društvena i kulturna organizacija unutar SSRN bila upućena i pozvana u akciju upisa zajma, i to od samog početka, isto kao i *talijanski klubovi kulture*. Jedino ne ako su smatrali da ih treba posebno pozvati, odnosno, ako se nisu osjećali dijelom Socijalističkoga saveza. O tome se raspravljalo i na Skupštini *Unije* i u talijanskom tisku. OK SKH Rovinja 22. prosinca 1971. ipak je izrekao kritiku svojim članovima Giordanu Paliagi i Giovanniju Radossiju zbog "bojkota" upisa zajma.¹⁰³ To će 17. siječnja 1972. biti napomenuto i na sastanku Općinske konferencije SKH Rovinja, s time da će uz ovu dvojicu biti spomenut i predsjednik *Unije* Antonio Borme.¹⁰⁴

Napadi na *Čakavski sabor*, *Maticu hrvatsku* a onda i na "Domete" i Zvanu Črnju nisu prestajali sve do polovice siječnja 1972. godine, kad će se ocjene ublažiti, ali to je već razdoblje sloma *Hrvatskoga proljeća* i početak političke odmazde.¹⁰⁵ Za vodstvo *Talijanske unije* oni su bili simboli "*hrvatskoga nacionalizma i kontrarevolucije*" u Istri.¹⁰⁶ Tada se nije razlikovao osobni i kolektivni stav nekog udruženja. Svi koji su bili u tim udruženjima za njih su bili više ili manje "nacionalisti". Kada se, pak, razgovaralo o nacionalizmu u redovima talijanske manjine, vodstvo *Unije* oprezno je radilo detaljnu razliku.¹⁰⁷

Upravo to što su prigovarali Hrvatima, činili su i sami – svaki izraz Hrvata u borbi

100 LVP, 26. 12. 1971., *Colpendo si vuole discreditare una linea politica.*

101 NL, 18. 1. 1972., *Uspjela akcija za tunel kroz Učku.*

102 NL, 29. i 30. 1. 1972., *Na udaru nacionalizma i iredentizma.*

103 NL, 23. 12. 1971., *Ispituje se frakcionaško djelovanje.*

104 NL, 18. 1. 1972., *Zbog nebudnosti komunista u Rovinju bilo nacionalizma.*

105 Isto: "Naše ocjene su u početku bile vrlo oštre. Kasniji tok stvari nas je uvjerio da se radi o površnosti iako s istim štetnim posljedicama."

106 LVP, 28. 12. 1971., *Anche da noi c'è stata una scalata al potere. "Non è difficile individuare i centri del nazionalismo: filiali della Matica Hrvatska, Dometi, Čakavski Sabor, ecc. e i loro principali esponenti quali ad esempio Zvane Črnja, il Grga Gamulin della nostra regione..." ; Mai così uniti gli Italiani di Rovigno: Gli aspetti nazionalistici nell'azione per il Monte Maggiore.*

107 NL, 29. i 30. 1. 1972., *Na udaru nacionalizma i iredentizma.*

za ostvarenje vlastitih nacionalnih ustavnih prava smatrali su "nacionalizmom". Sam Borme je na sastanku Općinskog komiteta SKH Rovinja, 17. siječnja 1972., doslovce rekao kako nacionalizma kod Talijana nije bilo, što je, začudo, bez diskusije prihvaćeno.¹⁰⁸ Oni svoje nacionalne zahtjeve nisu smatrali "nacionalizmom" a još manje "iredentizmom".¹⁰⁹ S druge – hrvatske strane – pronositeljima ideja hrvatskoga narodnoga pokreta, što je u to vrijeme istoznačno s "hrvatskim nacionalistima", u Rovinjštini su proglašeni članovi Ogranka *Matice hrvatske*: Branimir Crljenko, Paskval Šverko, Gaetano Čehić, Marčelo Marić, Tomislav Jukić iz Kanfanara i Petar Radovan iz Žminja, pa su morali "snositi posljedice".¹¹⁰

Istodobno sa sastankom u Rovinju, u Pazinu je održan sastanak *Koordinacionog odbora za provođenje akcije gradnje tunela kroz Učku*, kojim je predsjedavao predsjednik Odbora Antun Bubić. Njihova je ocjena bila kako je *nacionalizma* na talijanskoj strani ipak bilo i to među vodstvom *Unije*, ciljajući prije svega na sve one koji su bojkotirali upis zajma za Učku, Antonija Bormea, Giordana Paliagu, Giovannija Radossija i Luciana Giuricina.¹¹¹ Naposljetku, "nacionalističkim" su se, *a priori*, međusobno, proglašavale sve kulturne manifestacije i *Čakavskoga sabora* i *Talijanske unije*. Pokušalo se dokazati da je gradnja tunela kroz Učku "nacionalistička akcija" jer je prenaplašavala povezivanje Istre s Hrvatskom ili, pak, pjevanje "Lijepe naše", a istodobno se, s hrvatske strane, kulturno povezivanje *Unije s Narodnim sveučilištem* u Trstu ili drugim talijanskim kulturnim ustanovama proglašavalo "iredentizmom".

Osim navedenih trzavica i osobnih sukoba s jedne i druge strane, sličnih većih međunacionalnih incidenata između Hrvata i Talijana na ostalom području istarsko-riječke regije nije bilo.¹¹² Dakle, kad se sve sabere, na području Istre i Rijeke jedini se "veći" sukob dogodio na Rovinjštini, što znači da se sve događalo u jednom lokalnom ozračju. Htjelo se cijelu stvar predimenzionirati "(...) *kako bi se pokazalo da je i na ovom području povedena borba protiv kontrarevolucije*", pokazati nerazmjerno veliku ugroženost talijanskoga nacionalnog bića, ili, pak, ukazati na ugroženost hrvatskoga nacionalnog bića uopće.¹¹³

V.

Epilog "hrvatsko-talijanskoga" sukoba u razdoblju Hrvatskog proljeća, poznat je. Svoju završnicu doživljava u lipnju 1972. godine na sjednici MOK SKH. Poučeni prvotnim pogreškama koje su i dovele do eskalacije sukoba oko dvojezičnosti, prvi je

108 NL, 18. 1. 1972., *Zbog nebudnosti komunista u Rovinju bilo nacionalizma*; LVP, 18. 1. 1972., *Stroncare la Controrivoluzione alle radici*.

109 NL, 29. i 30. 1. 1972., *Na udaru nacionalizma i iredentizma*; Panorama, 31. 12. 1971., 24: 5; NL, 29. i 30. 1. 1972., *Na udaru nacionalizma i iredentizma*.

110 NL, 18. 1. 1972., *Zbog nebudnosti komunista u Rovinju bilo nacionalizma*; LVP, 18. 1. 1972., *Stroncare la Controrivoluzione alle radici*.

111 NL, 18. 1. 1972., *Uspjela akcija za tunel kroz Učku*.

112 NL, 13. 1. 1972., *Na području riječke regije nije bilo nacionalističkih pojava*.

113 NL, 17. 1. 1972., *U ime kontinuiteta revolucije*; NL, 18. 1. 1972., *Zbog nebudnosti komunista u Rovinju bilo nacionalizma*; LVP, 18. 1. 1972., *Stroncare la Controrivoluzione alle radici*.

zaključak MOK-a bio da se precizno definiraju što su to nacionalno mješovita područja "(...) u cilju provedbe principa dvojezičnosti (...)" ali tek nakon provedenih prethodnih političkih konzultacija u kojima trebaju sudjelovati društveno-političke organizacije svih mjesta u općini, a onda i na razini same općine. To je bilo potrebno kako bi se utvrdili kriteriji i kako bi se konačno konkretno utvrdila nacionalno mješovita područja. Kao polazišna osnova utvrđivanja dvojezičnosti prihvaćen je prijedlog da "(...) ne može biti jednakih rješenja koja bi važila za svaku općinu pojedinačno". Tako je izbjegnuta automatizam o kojemu je govorio i Zvane Črnja.

U ovome je stavu MOK SKH impliciran negativni odnos prema zahtjevu da se cijelu Istru i Rijeku proglasi dvojezičnim područjem. Usto, zbog negativnog primjera Kanfanara i Žminja – da se administrativnom odlukom uvede talijanski jezik kao obvezni predmet u škole *matične nacije* – postavilo se pitanje treba li ga uopće uvesti. Stoga im se mnogo realnijim činilo, s obzirom na povijesni trenutak, da se ostavi sloboda izbora jezika, ali i nastavi idejno-politička akcija glede dobrovoljnosti učenja talijanskog jezika. Od toga su bile izuzete sve javne službe u kojima su službenici, bez obzira na narodnost, morali znati oba jezika.¹¹⁴

Što se tiče *Unije*, zamjerke su joj upućene zbog toga što se bavila i onim društvenim i političkim pitanjima koja nisu pripadala u njezinu djelatnost, ali i zbog toga što se izdvojila iz djelatnosti i postala samostalni autonomni društveno-politički čimbenik izvan SSRN, što je kasnije stvaralo pomutnju u pogledu tumačenja pojma autonomije kao ciljeva *Unije*, jer se nije znalo je li riječ o političko-teritorijalnoj ili kulturnoj autonomiji. Autonomija rada *Unije* u ostvarivanju njezinih primarnih ciljeva nije bila upitna. Problem je bio u tome što je *Unija* borbu za autonomiju shvatila kao proces postupnog prelaska tijela društveno-političkih zajednica u onim pitanjima koja se odnose na talijansku etničku skupinu. U tom procesu *Unija* bi se pretvorila u središnje koordinacijsko tijelo svih talijanskih organizacija (pa bi se onda ustanovio i posebni aktiv SK) na području Istre, Rijeke i Kvarnerskih otoka, odnosno poprimila bi karakter političkoga subjekta i političke organizacije. Postala bi politički partner, uz i izvan SSRN, "(...) ne u njegovoj funkciji na jasno utvrđenom programu".¹¹⁵ Sve ono što se predbacivalo *Matici hrvatskoj* vrijedilo je donekle i za *Uniju*.¹¹⁶ *Uniji* se zamjeralo i njezino razilaženje s odlukama ostalih društveno-političkih organizacija u Istri glede upisa zajma za tunel Učku, koji su ocijenili "*nacionalističkom akcijom*", pa su je jednostavno ignorirali. Takvim su svojim stavom znatno utjecali i na druge građane, posebice na svoje sunarodnjake (Rovinj). Posljedica je to osjećaja ugroze istarskih Talijana.

Politički je aktiv Pule, kao i ostali istarski aktivni, ocijenio da takva politika *Unije* vodi izolacionizmu talijanske etničke skupine što bi, kako je Črnja još 1970. godine primijetio, štetilo ostvarivanju njihove nacionalne ravnopravnosti. "Izlazak" *Unije* iz SSRN jednostavno nije bio prihvatljiv tadašnjem režimu i u postojećim povijesnim

114 Isto.

115 Isto.

116 DAPA, OK SKH, Pula, (1971.), k:394, f:157, Sten. bilj. sa sjednice OK SKH Pula od 21. 5. 1971.; f:261-317
Zapisnici sa sjednica OK SKH Pula, od 12. 10. i 16. 12.. 1971.

okolnostima realno ostvariv. U tom smislu zahtjev *Unije* za izravnim delegiranjem svojih predstavnika u organe društveno-političkih organizacija i predstavnička tijela, naposljetku u Vijeće naroda Savezne skupštine (iako je ono iznimka), bio je potpuno neprihvatljiv. U suprotnom bi se *Unija* podigla na razinu političke stranke što, u konačnici, pretpostavlja višestranački sustav.¹¹⁷

Zamjera im se i bitno drukčija ocjena Predsjedništva *Unije* političkih događaja i procesa u Istri tijekom 1971. godine, od ocjene *Političkoga aktiva* Pule. Talijani su ocijenili da se u Istri osjeća snažan nalet hrvatskoga *nacionalizma*. Bilo je to u suprotnosti s ocjenom CK SKH. Nekritičkom se proglasila i izjava vodstva *Unije* kako je u Istri na djelu mogao biti samo hrvatski ili slovenski, ali ne i talijanski *nacionalizam*, jer Talijanima nedostaje, prema marksističkom učenju, socijalna baza – sitno i srednje građanstvo: "(...) društveno politička podloga, iz koje bi oni mogli uzorati eventualno nacionalističke osjećaje u smislu politike s konkretnim posljedicama".¹¹⁸

Očito nisu razmišljali da ni Hrvati ni Slovenci, u tom smislu nemaju, niti su mogli stvoriti, *socijalnu bazu* nositelja nacionalističkih tendencija. Izvlačenje iz naftalina Marxove socijalne teorije o društvenim nositeljima *nacionalizma*, i to izvan konteksta a onda izvan vremena i prostora, izgledalo je groteskno i deplasirano. Začudno je da su neki i povjerovali u to. Neprihvatljiva je, za hrvatske komuniste u Istri bila i ocjena vodstva *Unije* kojom se *Čakavski sabor* poistovjećuje, u negativnom smislu, s Glavnim odborom *Matice hrvatske* u Zagrebu, dok se svi ogranci *Matice hrvatske* u Istri označuju kao "nacionalističke organizacije".¹¹⁹ Zaključke su prihvatili svi općinski komiteti SK u Istri i Rijeci tijekom srpnja i kolovoza 1972. osim, naravno, OK SKH Rovinja.

Naposljetku, kao nekakav "zaključak", Albino Crnobori, pulski kulturni djelatnik, jasno i pomalo rezignirano, razočaran u odnos istarskih Hrvata prema vlastitoj kulturi i uopće nacionalnim vrijednostima, javno iznosi svoje stavove u duhu *Hrvatskoga proljeća*, a koji pokazuju da su istarski Hrvati daleko od "snažnog naleta hrvatskoga *nacionalizma*".

"(...) Narednih mjeseci (a možda još i godinama) suočavat ćemo se u Istri s prisutnošću još jedne rezerve – ona se emanirala kao uvjerenje kako će renesansa talijanske narodnosti "pojesti" istarske Hrvate ili će ih u najmanju ruku dovesti u položaj da se još jednom upuste u borbu za potvrđivanje vlastitog prisustva na zapadnim hrvatskim granicama. Kao da se u takvim stanovištima krije strah od suočavanja sa slikom nacionalnog života istarskih Hrvata u posljednjih četort stoljeća. Nacionalna samosvijest i vlastita kulturna identifikacija bile su u Istri poslije oslobođenja prilično blijede i nisu urodile značajnijim plodovima,. Sjetimo se samo da (...) se, nadalje, istarski narodni melos počeo svjesno čuvati i valorizirati tek od prije deset godina, da su mnoge vrijednosti hrvatskog narodnog stvaralaštva ponajmanje poznate u Istri, (...) da o prošlosti hrvatskog naroda u Istri, pa i onoj najnovijoj, znamo još vrlo malo. Onaj tko to sve ima na umu a u situaciji dvojezičnosti vidi renesansu talijanskog kulturnog elementa, kojeg je

117 *Zadaci Saveza komunista općine Pula (Referat na X izbornoj konferenciji)*. Pula, 25. travnja 1972., 13.:

118 Isto.

119 Isto.

još uvijek sklon shvatiti rivaškim u lošem smislu, opterećuje se tako suvišnim i bespredmetnim rezervama. (...) ukoliko ovo ponovno rađanje talijanske narodnosti treba i istarskim Hrvatima biti podstrek kako ne bi i dalje oklijevali pred afirmiranjem vlastitih narodnih i kulturnih vrijednosti, onda ova "opasnost", ovaj "izazov" mogao samo dobro doći. Ako im se pak ne mogu "oduprijeti", onda bolje da ih nema ni ovakvih kakvi jesu."¹²⁰

Razdoblje *Hrvatskoga proljeća* u Istri i Rijeci pamti se po naglom razvoju turističke privrede, visokih prosjeka plaća (osobnih dohodaka) u odnosu prema drugim dijelovima Hrvatske, velikih gospodarskih mogućnosti, ali i neujednačenoga razvitka svih dijelova *Istarsko-riječke regije*. Najveći gospodarski i financijski zahvati odnosili su se na osuvremenjivanje i dovršetak infrastrukture (vodovoda, elektrifikacije, ceste), hotelskih i ugostiteljskih kapaciteta.

Tijekom ovoga razdoblja istarski i riječki hrvatski djelatnici preispitali su sve sastavnice nacionalne kulture i započeli osmišljavati i ostvarivati nacionalni program kulture, manjim dijelom preko ogranaka *Matice hrvatske* a većim preko *Čakavskoga sabora*. Ojačana je i povećana produkcija izdavačke djelatnosti, usmjeren je povijesno-istraživački rad i obogaćena publicistička djelatnost novim programima očuvanja kulturne etno-baštine. Reformski zahvati i procesi su, i uz aktivno nastojanje društveno-političkih organizacija i privrednih organizacija, tekli vrlo sporo.

Istarsko-riječko *Hrvatsko proljeće* po mnogo čemu je različito, a opet i slično s "proljećarskim" događajima u drugim hrvatskim krajevima. Ono što Istru i Rijeku izdvaja jest mali ili nikakav odziv stanovništva u "masovni" narodni pokret, čvrsto i jasno opredjeljenje većine stanovništva za "reformiranu" Hrvatsku, ali u okvirima "reformirane" Jugoslavije, te njihovo zanimanje za, prije svega, gospodarske reforme i mogućnosti bržega gospodarskog rasta. Usto, samo dio hrvatski usmjerenih intelektualca, u razdoblju nacionalne euforije u pogledu hrvatske državnosti, hrvatske suverenosti, standarda književnoga jezika i sl., ulazi u sukob s onim političkim činiteljima koji ne razumiju ili ne žele mijenjati preživjele i nužno neravnopravne odnose u društvu.

Naposljetku, međunacionalna osjetljivost ovoga područja nije se temeljila na začetnim hrvatsko-srpskim ili hrvatsko-slovenskim odnosima, trzavicama i nesporazumima već na hrvatsko-talijanskim. Sukobi se javljaju s talijanski usmjerenim intelektualcima, okupljenima u vodstvu *Talijanske unije za Istru i Rijeku* i *Talijanskim klubovima kulture*. Ipak, oni su ostali na verbalnom i "intelektualnom prepucavanju" dviju strana. Vodstva istarsko-riječkoga SK u jednom su trenutku zaustavila ove tenzije, zaprijetivši sankcijama svim osobama u sukobu.

Općinski komiteti SKH su uspješni spriječiti sve aktivnosti koje bi istarsko stanovništvo, posebice intelektualce i studente, povezalo s narodnim pokretom u drugim hrvatskim krajevima.

¹²⁰ Crnobori, Albino (1971.) *Hrvati i Talijani u Istri: Za jedne renesansa – za druge izazov*. Studentski list (SL), 16. veljače.

ZUSAMMENFASSUNG
DER KROATISCHE FRÜHLING IN ISTRIEN: DER KON-
FLIKT KROATISCHER UND ITALIENISCHER REFORM-
NATIONALER KONZEPTE

Dr. sc. Darko DUKOVSKI

Der Zeitraum des so genannten Kroatischen Frühlings (1967-1972) hat sich in Wesentlichen von den Ereignissen und Prozessen in anderen Teilen Kroatiens unterschieden. Die Gründe dafür müssen in der spezifischen Geschichte dieser Gegenden, nationaler Struktur, der Kultur, Wirtschaft, und besonders Mentalität gesucht werden. Die zwischenvölkische Auseinandersetzungen und Missverständnisse in der Periode intensiver Prozesse nationaler Integrationen sind nicht mit den Missverständnissen zwischen Kroaten und Serben verbunden (diese Gebiete haben keine geschichtliche Basis für solche Auseinandersetzungen), sondern mit den angespannten Verhältnissen zwischen den Führungen der nationalen und kulturellen Dachorganisationen welche die Integrationsprozesse durchgeführt haben: der Matica Hrvatska und des Čakavski sabor auf der einen und der Italienischen Union für Istrien und Rijeka auf der anderen Seite.

Der Konflikt glimmte seit 1969 und eskalierte im Sommer und im Herbst 1971. Das Ganze spielte sich auf der Sprach- und Kulturebene ab. Die Hauptfrage um welche sich eine reiche Diskussion (durch die Presse und Zeitschriften) entwickelte, war die Frage des Bilingualismus, Istriens und Rijekas. Während die Führung der Union glaubte, dass die wahre Gleichberechtigung der Italiener und Kroaten nur mit der vollständigen Bilingualisierung des ganzen Gebietes Istriens und Rijekas erzielt werden kann, ohne Rücksicht auf die nationale Struktur der Gebiete, unterstützten die kroatischen Intellektuellen, versammelt um Matica Hrvatska und Čakavski sabor, den Bilingualismus nur dort, wo er auch Sinn machte – in national gemischten Orten – aber nicht auch in denjenigen, wo ausschließlich kroatische Bevölkerung lebt. Besonders nicht durch ein politisches Diktat, wie das im Falle von Žminj und Kanfanar geschah.

Natürlich beschuldigte die Führung der Union die kroatischen Intellektuellen in den Zweigen der Matica und dem Čakavski sabor (insbesondere Zvane Črnja) des Nationalismus ebenso wie die kroatischen Intellektuellen die Führung der Union für Irredentismus und Nationalismus beschuldigten. Am Ende wollten beide Organisationen den Rahmen des SBW verlassen, und damit auch die kontrollierte Politik des BKK, was ein Fehler war der teuer bezahlt wurde.

RIASSUNTO

LA PRIMAVERA CROATA IN ISTRIA: IL CONFLITTO
TRA LE CONCEZIONI RIFORMISTICHE NAZIONALI
ITALIANE E CROATE TRA 1970 E 1972.

Dr. sc. Darko DUKOVSKI

In Istria e a Fiume il periodo della cosiddetta Primavera Croata (1967-1972), per molti versi, si differenzia dagli avvenimenti e processi nelle altre regioni della Croazia. Le ragioni di ciò vanno ricercate nella storia specifica di questi territori, nella loro struttura nazionale, cultura, economia e, in particolare, mentalità. I conflitti nazionali e le incomprensioni nel periodo di intensiva integrazione nazionale non sono tanto legati alle divergenze tra croati e serbi (che non si verificarono nella storia di questi territori), quanto alle relazioni tese delle leadership delle maggiori organizzazioni nazionali e culturali che guidarono il processo di integrazione: la Matica Hrvatska e il Čakavski Sabor, da una parte, e l'Unione Italiana dell'Istria e di Fiume dall'altra.

Il conflitto covò sin dal 1969 ed esplose tra l'estate e l'autunno del 1971, sviluppandosi alle questioni linguistiche e culturali. La questione principale attorno a cui si sviluppò una ricca discussione (attraverso la stampa) fu il bilinguismo dell'Istria e di Fiume. Mentre la dirigenza dell'Unione sosteneva che la parità di diritti degli italiani e dei croati si potesse realizzare solo attraverso un bilinguismo integrale dell'intera regione istro-quarnerina, indipendentemente dal carattere nazionale del territorio, gli intellettuali croati riuniti attorno alla Matica e al Čakavski Sabor sostenevano il bilinguismo solo dove questo fosse logico – nelle aree nazionalmente miste – e non dove vivesse esclusivamente una popolazione croata, opponendosi in particolare a dei diktat politici, come nei casi di Gimino e Canfanaro.

Ciò comportò l'accusa di nazionalismo rivolta agli intellettuali croati della Matica e del Čakavski Sabor (in particolare a Zvane Črnja) da parte di quelli dell'Unione e, a questi ultimi, di nazionalismo e irredentismo, da parte dei primi. Alla fine, tutte queste organizzazioni vollero uscire dalla sfera della SSRN (lega socialista del popolo lavoratore), e conseguentemente da quella del controllo politico della SKH (Lega dei comunisti della Croazia), errore che fu pagato a caro prezzo.